

RUIMTE EN BEBOUWING IN HET CENTRUM VAN HET MIDDELEEUWSE GENT

Marie Christine Laleman & Geert Vermeiren

OVERDRUK UIT:

LALEMAN, M.C. & VERMEIREN, G., 2010, *Ruimte en bebouwing in het centrum van middeleeuws Gent*, in:
Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Gent, LXIV, nr.1, p. 3-56.

RUIMTE EN BEBOUWING IN HET CENTRUM VAN HET MIDDELEEUWSE GENT

Marie Christine LALEMAN & Geert VERMEIREN

1. Inleiding

Uitgebreide opgravingen door de Dienst Stadsarcheologie van de Stad Gent¹ reikten een aantal nieuwe inzichten aan over de verhouding tussen publieke ruimte en (private) bebouwing en hoe dit zich over verscheidene eeuwen heeft ontwikkeld. Uitgangspunt van deze bijdrage is het archeologische vooronderzoek dat plaats vond in het kader van de KoBraprojecten² of de vernieuwing van de Gentse centrumpleinen. In tegenstelling tot het Europese Verdrag van Malta (1992) dat het spaarzaam omgaan met het archeologische bodemarchief voorschrijft, diende het eeuwenlang opgebouwde archeologische patrimonium plaats te maken voor een diep ingegraven gescheiden rioolstelsel, voor een verdiept gelegen stadspark en voor de funderingen en de onderbouw van een grote, nieuwe stadshal. De opgravingen verliepen in verscheidene fasen en omvatten zowel de Korenmarkt, de Cataloniëstraat, het Goudenleeuwplein, het Emile

¹ Geert Vermeiren leidde het archeologische terreinwerk (vergunningen 2007/195, 2008/145/27343, 09-13103, 09-17062) en werd daarbij geassisteerd door archeoloog Marie-Anne Bru. Hij werd verder bijgestaan door het stadsarcheologische team, voornamelijk door Daniël Van Kerckhove, Glenn Westelinck en Alex Zenner. Voorts werkten de volgende archeologen mee: Bart Bartholomieux, Griet Beldé, Tomas Bradt, Veronique Guillaume, Veerle Hendriks, Bert Heyvaert, Marie Lefere, Bert Mestdagh, Thomas Pieters, Raf Trommelmans, Eline Van Heymbeeck, Lisa Van Ransbeeck, Gwendy Wyns van N.V. Monument en Ilse Huylenbroeck van Archaeological Solutions. Bepaalde terreinaspecten werden in situ besproken en behandeld in samenspraak met collega's van het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed of V.I.O.E. (Dr. Koen De Grootte, Koen Deforce en Dr. Anton Eryvynck). Verder kon men rekenen op de medewerking van Georges Antheunis, Maarten Berkers, Peter Steurbaut en Gunter Stoops (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie). Het hele archeologische project staat onder de leiding van stadsarcheoloog Marie Christine Laleman. De illustraties bij deze bijdrage werden verzorgd door Georges Antheunis, Marie-Anne Bru, Goedele Stappers en Peter Steurbaut, allen medewerkers bij de Dienst Stadsarcheologie van de Stad Gent. In het bijzonder gaat onze dank uit naar Marie-Anne Bru die meewerkte aan de interpretatie, ideeën uitwisselde en de nodige kritische bedenkingen formuleerde. Voorts werd bij de samenstelling van deze bijdrage gebruik gemaakt van archiefonderzoek die in het kader van vroegere projecten werden aangeleverd door onder meer Annemie De Porre, Luc Devriese en Daniel Lievois. We danken hen voor hun onrechtstreekse medewerking. Ten slotte gaat onze dank ook uit naar Prof. Dr. Jelle Haemers, K.U.L. Leuven, die bij de eindredactie nog enkele nuttige bedenkingen en aanvullingen formuleerde.

² Het archeologische terreinwerk in het kader van de KoBraprojecten genoot Europese betoelaging, van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling, Doelstelling II en Interreg IVBPortico.

Braunplein, de Poeljemarkt en een deel van de Sint-Jansstraat³. Ook een deel van de Botermarkt en de Belfortstraat werden al gescreend⁴. Het is nog even wachten voor de andere delen, een voorlopig laatste fase in het terreinwerk binnen de KoBraprojecten⁵. De onderhavige bijdrage, die een aantal onderzoeksresultaten groepeerd, heeft voornamelijk te maken met de stedelijke ruimte van het Emile Braunplein en zijn onmiddellijke omgeving (afb. 1). Vanuit het onderzoek van de materiële bronnen en hun lectuur blijkt immers een anders getint verhaal dat wat doorgaans over het Emile Braunplein sinds decennia wordt neergepend en verkondigd. Toch is het belangrijk voor ogen te houden dat de thans voorgestelde lezing gebaseerd is op een eerste inzicht en dat nieuwe bevindingen de verwoorde resultaten kunnen bijsturen of wijzigen. Waar mogelijk worden de archeologische bevindingen in een ruimere stedenbouwkundige context gesitueerd en aangevuld met beschikbare gegevens uit geschreven bronnen en beeldmateriaal. Dit blijft voorlopig nog beperkt omdat heel wat aspecten die aan het licht kwamen, tot nog toe niet eerder werden bestudeerd, en dit geldt ook voor de ruimere Noordwest-Europese context waarvan Gent deel uitmaakt.

2. Urban space & urban identity

Bij Europees onderzoek naar de betekenis van de open ruimte in de stad en het belang ervan in de identiteitsopbouw van die stad⁶, voornamelijk in de middeleeuwen en de moderne tijden, werden vanuit archeologisch-historische invalshoek verscheidene pleintypes onderkend⁷. Het Emile Braunplein (afb. 2) genoot in die studiecontext en ook bij andere benaderingen de omschrijving van een niet-georganiseerde stedelijke ruimte, ontstaan door kaalslag. Deze typering gaat voorbij aan de eigenlijke of ‘diepere’ geschiedenis van de plek. De intentie van het daadwerkelijke vernietigen van het ondergrondse patrimonium naar aanleiding van de KoBraprojecten bood niet enkel de kans, maar ook de plicht om dit materiële verleden onder de loep te nemen.

³ BELDE, G., e.a. *Archeologisch onderzoek op het Emile Braunplein, Gent (O.-VI)*, in: *Archaeologia Mediaevalis*, Brussel, 2010, nr. 33, pp. 13-20.

⁴ BRU, M.A. & VERMEIREN, G., *Bouwblokken en pleinen in Gent, archeologisch onderzoek op het Braunplein, de Botermarkt en de Belfortstraat (O.-VI)*, in: *Archaeologia Mediaevalis*, Namur, 2011, nr. 34 (in druk).

⁵ Deze bijdrage werd afgesloten op 31 januari 2011.

⁶ Zie ook: BOONE, M. & STABEL, P. (eds), *Shaping urban Identity in Late Medieval Europe*, Leuven-Apeldoorn, 2000.

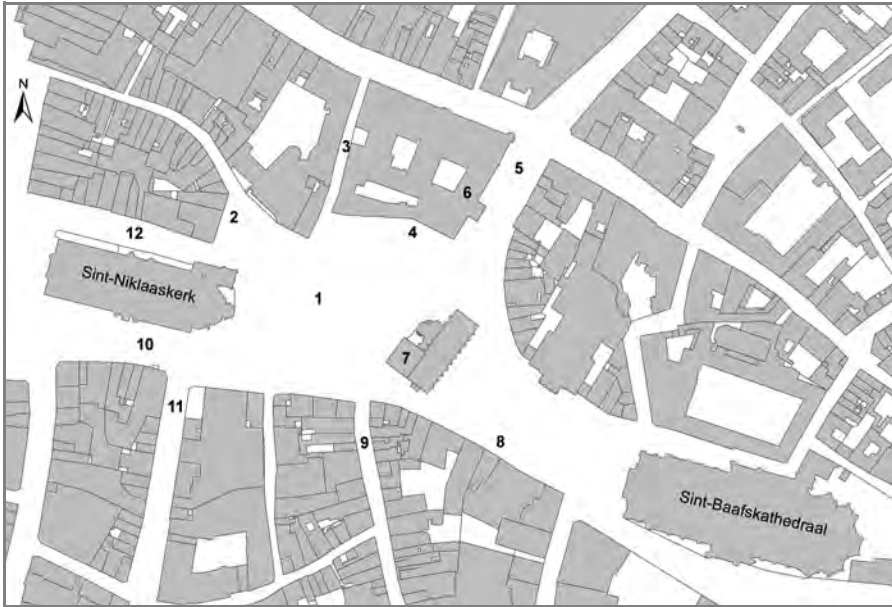
⁷ LALEMAN, M.C., *Espaces publics dans les villes flamandes au moyen âge: l'apport de l'archéologie urbaine*, in: BOONE, M. & STABEL, P. (eds), *Shaping urban Identity*, 2000, pp. 26-41.

Afbeelding 1. Gezicht vanop het Belfort op de opgravingen van het bouwblok tussen de vroegere Korte Ridderstraat en de Poeljemarkt, onderdeel van het latere Emile Braunplein (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

De eerste resultaten van het vrij omvangrijke archeologische onderzoek leidden niet meteen tot een bevestiging van wat over de site bekend is. Dat nieuw onderzoek in onverwachte, andere inzichten resulteert, is logisch. Maar toch is het noodzakelijk ook betreden paden te verlaten en los te komen van traditionele visies over de ontwikkeling van straten en pleinen in een middeleeuwse stad. In dat verband valt het trouwens op hoe weinig inspanningen er gedaan worden om een stedelijke ruimte goed te kennen en de betekenis ervan voor de identiteit van de stad, de *urban identity*, te vatten vooraleer tot ingrijpende transformatie wordt overgegaan.

In tegenstelling tot wat men algemeen over het Emile Braunplein meende te kennen, wil deze bijdrage aantonen dat er vanaf de middeleeuwen een door-dachte organisatie was en dat talrijke ingrepen en/of beslissingen vanuit een, weliswaar tijdsgebonden, visie werden ondernomen. Maar ook niet alles is vanuit (openbare) organisatie te verklaren. De ontwikkeling binnen de bouwblokken geschiedde zeker organisch en had te maken met het leven en de activiteiten van de hoofdzakelijk private functies. En wellicht moet er ook nog een derde aspect worden onderscheiden. Sommige stedelijke situaties ontstonden waarschijnlijk

Afbeelding 2. Situering van de onderzoeksplek, het Emile Braunplein, met aanduiding van (1) de Korte Ridderstraat, (2) het Goudenleeuwnplein, (3) de Stadhuissteeg, (4) de Poeljemarkt, (5) de Botermarkt, (6) het Stadhuis, (7) het Belfort, (8) de Sint-Jansstraat, (9) de Mageleinstraat, (10), de Cataloniëstraat, (11) de Sint-Niklaasstraat, (12) Klein Turkije (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

zeer toevallig en kunnen niet vanuit politieke, economische, sociale of verkeers-technische invalshoek worden verklaard.

3. Het landschap en oudste menselijke sporen

Na vele eeuwen urbanisatie in het centrum van de stad is het niet makkelijk om de oorspronkelijke topografie van een plek en zijn natuurlijke voorkomen te reconstrueren. Toch leverde het archeologische onderzoek ook hier een belangrijke bijdrage. De plek van het Emile Braunplein en zijn omgeving bevindt zich op de zuidwestelijke flanken van de Zandberg, een hoger gelegen top in het landschap rondom de samenvloeiing van Leie en Schelde. De eigenlijke top is te lokaliseren op het kruispunt van Botermarkt-Hoogpoort-Belfortstraat en bevindt zich ongeveer 14 meter boven de zeespiegel. Het pleintje dat de naam Zandberg draagt, treft men aan op de noordoostelijke flanken met helling naar de Schelde toe. Geografisch gezien wordt de Zandberg gekarakteriseerd als een

rivierduin en verwijst het toponiem, net zoals bij andere *zand*-namen, naar de samenstelling en de ontginning van de heuvel⁸. Heel wat kuilen die bij de opgravingen werden vastgesteld, zijn als zandwinningkuilen te identificeren. Dergelijke vergravingen kwamen zowel op de flank van de Zandberg voor, zoals in de voormalige Sint-Jansstraat en op het Emile Braunplein (afb. 3), maar ook op de top, zoals op de voormalige Botermarkt (afb. 4). Ze lijken voornamelijk van middeleeuwse origine en sommige dateren vermoedelijk van vóór, andere misschien van tijdens de ‘verstening’⁹ van het stadscentrum. Enkele vullingen van deze trapsgewijze diepe uitgravingen werden al onderworpen aan een eerste analyse en geven een relatieve datering voor het heropvullen van de kuilen. Zo duidt aardewerk uit het laatste kwart van de 9de en de vroege 10de eeuw op één van die vroege zandwinningfazen¹⁰.

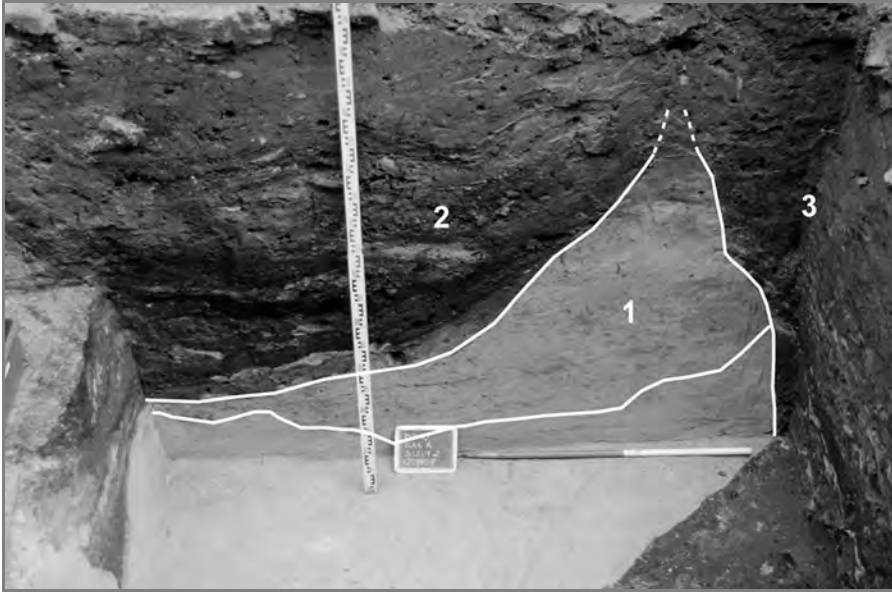

Afbeelding 3. Kuil onder het noordelijke bouwblok van het Emile Braunplein, met in de vulling archeologica die uit de 10de eeuw dateren (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

⁸ GELAUDE, F., *Gent, rivierduinen en dekzanden*, (Erfgoedmemo, nr. 44), Gent, 2010.

⁹ Op een aantal uitzonderingen en voorlopers na hoofdzakelijk vanaf de 13de eeuw.

¹⁰ Met dank aan Dr. Koen De Grootte, VIOE.

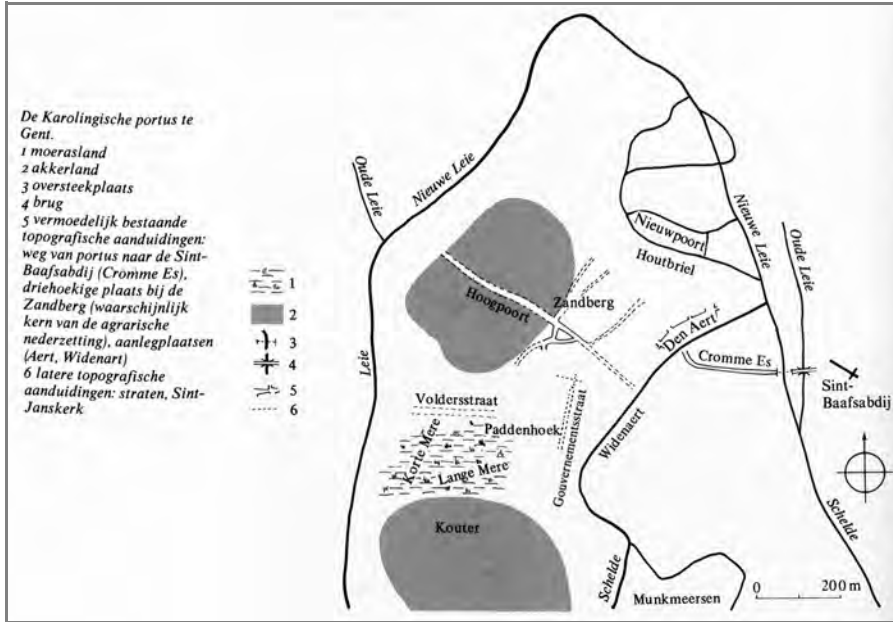
Afbeelding 4. Het profiel van een opgravingput op de Botermarkt met (1) de sporen van een zandwinningkuil, (2) en (3) jongere, middeleeuwse kuilen (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

In de historiografie van Gent werd het belang van de Zandberg vooral onderstreept door toponymspecialist Maurits Gysseling¹¹ (afb. 5). Hij veronderstelde immers dat Gent ontstaan was uit een landbouwnederzetting die op de Zandberg was gelegen. Van uit zijn topografische kennis situeerde hij de akkers op een hoge kouter of zandrug, thans zowat te lokaliseren tussen de Vrijdagmarkt en het Emile Braunplein¹². De lager gelegen, moerassige zones naar de Schelde toe zouden gebruikt zijn voor de veeteelt van het veronderstelde dorp. Bij het jongere historische onderzoek naar het ontstaan van de middeleeuwse stad verdween het belang van de Zandberg naar de achtergrond. Steeds meer kwam de klemtoon te liggen op de zone bij de oudste stadskerk, thans de Sint-Baafskathedraal, als centraal gelegen kerkelijk ankerpunt in de portusnederzetting van de 9de-10de eeuw

¹¹ GYSSELING, M., *Gents vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen e.a., 1954.

¹² Laten we ook nog vermelden dat Maurits Gysseling een groot akkercomplex zag ten oosten van de Leie, met de Veldstraat als herinnering daaraan. De oudst bekende geschreven vermelding, 'platea de Velde' dagteekent van 1164. Zie GYSSELING, M., *Gents vroegste geschiedenis*, 1954, p. 7 & p. 55.

of de eerste middeleeuwse stad¹³. Die middeleeuwse portusnederzetting was in elk geval niet het oudste gegeven voor menselijke aanwezigheid in dat gedeelte van Gent.

Afbeelding 5. Voorstelling van de plaatsen die volgens toponiemspecialist Maurits Gyseling een betekenis hadden in de ontwikkeling van agrarische, prestedelijke nederzetting tot stad, 1954 (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Van in prehistorische tijden werd deze gunstig gelegen plek, een hoge top vlak bij de rivieren Schelde en Leie, door mensen bezocht. Schervenmateriaal en een bijzondere kling die op het Goudenleeuwplein aan het licht kwam, verwijzen naar het Neolithicum¹⁴. Enkele verspreide scherven en een brandrestengraf getuigen van menselijke aanwezigheid in de Romeinse tijd¹⁵. Vooral dat

¹³ Zie onder meer: VAN WERVEKE, H., *Opgavingen en navorsingen in verband met de oudste geschiedenis van de stad Gent*, in: *Bijdragen voor de geschiedenis van de Nederlanden*, 1954, nr. 9, pp. 33-37; VERHULST, A., *Saint-Bavon et les origines de Gand*, in: *Revue du Nord*, Lille, 1986, nr. 269, pp. 455-457; VERHULST, A., *Ontstaan en vroegste geschiedenis van Gent: stand van het onderzoek*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, 1993, nr. XLVII, p. 16.

¹⁴ CROMBE, P., SERGANT, J. & VAN DER HAEGEN, G., *Prehistorische vondsten op het Goudenleeuwplein te Gent*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1998, jg. 22 nr. 1, pp. 4-7.

¹⁵ LALEMAN, M.C., STOOPS, G. & THOEN, H., *Botermarkt*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1997, jg. 21 nr. 3, pp. 94-96.

brandrestengraf met vondstengoed van omstreeks 100 op de top van de Zandberg is intrigerend. Van al deze prestedelijke periodes werden echter geen bewoningssporen teruggevonden. Ofwel zijn die er nooit geweest, ofwel verdwenen de vergankelijke sporen door de latere ontwikkelingen. Wat uit het onderzoek wel naar voren komt, is dat het geen beboste plek was, maar een open zone met eerder schaarse begroeiing en met een opmerkelijk hoogteverschil tussen de top (thans Botermarkt) en de zuidwestkant van het hier betreffende onderzoeksgebied (thans Sint-Niklaasstraat).

Ook de oudste middeleeuwse sporen zijn zeer schaars vertegenwoordigd. De recente opgravingen hebben de informatie over deze oudere periodes uitgebreid, maar niet echt verduidelijkt. Het Merovingische materiaal bevond zich in een duidelijk af te lijnen, homogeen zandige laag (afb. 6) onder een organisch zwart pakket en de latere middeleeuwse straatniveaus. Deze specifieke laag werd aangetroffen in de Sint-Jansstraat, de Korte Ridderstraat, het Goudenleeuwplein en deels ook in het zuidelijke bouwblok op het Emile Braunplein. Op enkele onduidelijke sporen na ter hoogte van het Sint-Baafsplein werden er in dit pakket geen bewoningssporen aangetroffen. Wat de betekenis of functie is van deze zandlaag, is voornamelijk niet duidelijk. Althans is het niet zeker dat het alleen om een 'ophoging' gaat. Deze bevindingen sluiten aan bij een aantal oudere archeologische vaststellingen, onder meer langsheen de Gouvernmentstraat¹⁶. Enkele duidelijk als vroegmiddeleeuws te herkennen scherven werden er aangetroffen in een zandige laag boven de moederbodem, soms in samenhang met paalsporen of wat relictten van vergaan hout. Gelijkaardige vaststellingen werden gedaan op de bouwplaatsen Gouvernmentstraat 30-32, tussen de Koestraat en de Kouterdreef, op de hoek van de Mageleinstraat en de Korte Kruisstraat en op de hoek van de Limburgstraat en de Lange Kruisstraat (afb. 7). Veelal worden de schaarse vroegmiddeleeuwse archeologica aangetroffen met andere, oudere vondsten en/of niet determineerbare stukken. Opvallend zijn echter ook sommige vondsten in jongere pakketten, zoals de vroegmiddeleeuwse fibulae¹⁷ uit de straatopvullingen van de Korte Ridderstraat.

¹⁶ VAN DOORNE, V., *Prospectie Gouvernmentstraat*, in: *Stadsarcheologie*, Gent, 1979, jg. 3 nr. 2, pp. 24-35; RAVESCHOT, P., *Vondsten uit de Merovingische periode in Gent (O.-VI.)*, in: *Archaeologia Mediaevalis*, Brussel, 1985, nr. 8, pp. 6-7; RAVESCHOT, P., *Duistere tijden voor de Noormannen*, in: LALEMAN, M.C. & RAVESCHOT, P. (dir.), *Wat 'n leven binnen die muren! Gent 1100-1350*, Gent, 1986, pp. 35-38; RAVESCHOT, P., *De oudste middeleeuwse vondsten. Gent, Gouvernmentstraat 30-32*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1990, jg. 14 nr. 4, pp. 28-31.

¹⁷ Afbeelding in: DE CLERCQ, G. & LALEMAN, M.C., *Archeologie van de stedelijke ruimte*, in: BOONE, M. & DENECKERE, G. (red.), *Gent, stad van alle tijden*, Brussel-Gent, 2010, p. 28. Met bijzondere dank aan de archeologen Maarten Berkens en Gunter Stoops, Dienst Stadsarcheologie van de Stad Gent.

Afbeelding 6. De zandige lagen onder de donkere organische pakketten, waarin de oudste archeologische vondsten aan het licht kwamen ter hoogte van de voormalige Sint-Jansstraat (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Hoewel de archeologische bronnen voor de vroege middeleeuwen bijzonder schaars en fragmentarisch zijn, is het toch opvallend dat ze alle in een bepaald deelgebied van het stadscentrum aan de oppervlakte komen, in een beperkte zone op de hoge zandrug ten westen van de Schelde. Men kan stellen dat er daar vermoedelijk wel een nederzetting moet geweest zijn. Of alle sporen van gelijktijdige menselijke aanwezigheid getuigen, of over verschillende generaties te spreiden zijn, is voorlopig onmogelijk te beantwoorden. De aard van de occupatie lijkt op grond van wat thans bekend is, eerder bescheiden en helemaal niet vergelijkbaar met de al bekende vroegmiddeleeuwse handelscentra van Noordwest-Europa zoals bijvoorbeeld Dorestad (Nederland). Het bekende vondstengamma onderscheidt zich op dit ogenblik ook niet van wat elders in de stad, onder meer op de kloostersites van Ganda en Blandinium en in het buitengebied¹⁸ werd opgegraven. Er is wel een beduidend verschil met de luxueuze en volledige oude

¹⁸ De best opgegraven vroegmiddeleeuwse nederzetting in de Gentse regio maakt deel uit van het projectgebied The Loop in Sint-Denijs-Westrem. Met dank aan leidend projectarcheoloog Johan Hoorne. Zie ook: HOORNE, J., *Maalte of Westergem? Een vroegmiddeleeuwse nederzetting onder The Loop. (BNA-Contactdagen)*, Brussel, 2011, pp. 11-12.

Afbeelding 7. Lokalisatie van de vroegmiddeleeuwse archeologica in het centrum van Gent, meer bepaald op de zuidelijke flank van de Zandberg ten westen van de Schelde en geprojecteerd ten opzichte van de eerste portusomwalling (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

bodemvondsten. Op dit ogenblik zijn er voorlopig geen redenen om te gewagen van een continue menselijke aanwezigheid tussen deze vroegmiddeleeuwse sporen en de oudste handelsnederzetting of de omwalde portus waarvan het ontstaan ten vroegste eind 9de eeuw wordt geplaatst. De informatie uit toponymie en geschreven bronnen geeft aan dat de regio omheen de samenloop van Leie en Schelde een gebied was van enig belang en als administratieve hoofdplaats van de *pagus Gandao* fungeerde. Het gebied kende voorts zowel koninklijk als adellijk bezit. Er woonden ook heel wat mensen waardoor het belangrijk was de christianisering door te voeren en tussen 629 en 639 twee kloosters te stichten¹⁹. En toch blijkt die realiteit zeker niet uit de archeologische bronnen die de jongste dertig jaar in het stadscentrum aan het licht kwamen.

¹⁹ Zie onder meer: DE CLERCQ, G. & LALEMAN, M.C., pp. 18-49, met verwijzingen naar oudere publicaties.

4. De middeleeuwse portus

Volgens de huidige stand van het archeologisch-historische onderzoek werd het areaal van een eerste middeleeuwse handelsstad²⁰ bij de Schelde in de late 9de en de 10de eeuw omgeven door een omwalling, samengesteld uit een droge gracht en mogelijk een aarden berm (afb. 8). Het zuidelijke gedeelte van deze begrenzing werd ook archeologisch vastgesteld, met nog sporen van een gracht in situ op de bouwplaats Gouvernementsstraat 32²¹. De zone van het Emile Braunplein bevindt zich ten westen, net buiten dat veronderstelde portusareaal.

Afbeelding 8. Situering van de portusomwalling, late 9de-10de eeuw, in het middeleeuwse stadscentrum, en de belangrijkste routes en verkeersassen (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

²⁰ Zie onder meer: VERHULST, A. & DECLERCQ, G., *Proeve van historische interpretatie van de vroeg-middeleeuwse halfcirkelvormige gracht te Gent*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1980, jg. 14 nr. 4, pp. 68-74; VERHULST, A. & DECLERCQ, G., *Het vroeg-middeleeuwse Gent tussen de abdijen en de grafelijke versterking*, in: DECAVELE, J. (red.), *Gent, apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, pp. 49-53; LALEMAN, M.C., *De eerste middeleeuwse stad*, in: *De Gentse portus aan de Reep. Een historische verkenning*, Gent, 2005, pp. 8-11; CAPITEYN, A., CHARLES, L. & LALEMAN, M.C., *Historische atlas van Gent. Een visie op verleden en toekomst*, Amsterdam-Gent, 2007, pp. 14-15.

²¹ RAVESCHOT, P., *Een eerste archeologisch onderzoek naar een middeleeuwse gracht in Gent*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1990, jg. 14 nr. 4, p. 12-20.

Verschillende middeleeuwse sporen zijn zeker in de 10de eeuw te plaatsen en moeten dus in samenhang met de vermelde portus worden geïnterpreteerd. Ze hebben zowel te maken met circulatie als met bewoning en afval. Wat de circulatie betreft, moet de as van de latere Korte Ridderstraat worden vermeld. Deze hoofdas die het Emile Braunplein zowat van noordwest (Donkersteeg) naar zuidoost (Mageleinstraat) doorkruiste, is te identificeren als een oude landweg die misschien al vóór de middeleeuwen of toch al voor de 10de eeuw bestond. Bij een recente dwarsdoorsnede op deze straat kon botmateriaal uit het contactvlak van het zwarte pakket met de onderliggende beige zandige laag worden gerecupereerd (afb. 9). Radiokoolstofonderzoek²² op dit bot geeft een datering in de 9de eeuw. Ook vroegere vondsten in de vermelde zandlaag wijzen op oudere menselijke aanwezigheid op de plaats van het wegtracé. De aanleg van een houten knuppelweg om het tracé beter te laten functioneren, bevestigt de functie als communicatie-as²³. De laboratoriumonderzoeken²⁴ op het hout geven een datering in de late 10de eeuw, althans voor de oudste houten resten. Op een hoger niveau werden imposante overblijfselen van een tweede houten weg teruggevonden. De eikenhouten langsliggers waarop de dwarsliggers rustten, waren met berkenhouten vastgezet. Deze jongere houten weg dagtekent van de latere 12de eeuw.

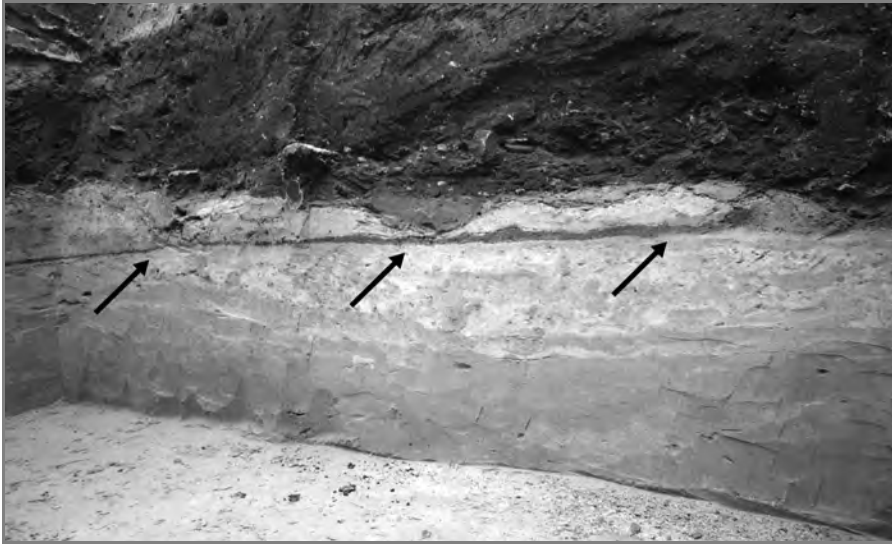
Uit de verdere studie van het wegtracé blijkt dat hij vermoedelijk aanvankelijk een communicatie vormde tussen de Leie, aan de Grasbrug, en de Schelde, bij de Braampoort, of in ruimer perspectief bekeken tussen de wegen die naar Brugge en de kust leidden enerzijds, en de weg naar Brabant anderzijds. De beide brugovergangen stonden onder grafelijk toezicht, waren plaatsen met tol en zijn binnen het areaal van de binnenstad de oudste middeleeuwse rivierovergangen. Wellicht was de Korte Ridderstraat van in de 11de eeuw tevens een belangrijk onderdeel van de grote handelsweg over land die Brugge met Köln verbond²⁵.

²² Radiokoolstofonderzoek onder leiding van Mark Van Strydonck, C14-laboratorium, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel.

²³ LALEMAN, M.C. & STOOPS, G., *Emile Braunplein*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1996, jg. 20 nr. 3, pp. 57-60 & jg. 20 nr. 4, pp. 43-44; in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1997, jg. 21 nr. 2, pp. 24-28.

²⁴ Radiokoolstofonderzoek onder leiding van Mark Van Strydonck, C14-laboratorium, Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Brussel.

²⁵ Vergelijk ook met de bevindingen voor Aalst: DE GROOTE, K., *The contribution of archeological sources to the research of the formation of towns. The example of Aalst, a border town in the county of Flanders*, in: DE GROOTE, K., TYS, D. & PIETERS, M. (eds.), *Exchanging Medieval Material Culture. Studies on archaeology and history presented to Frans Verhaeghe*, Brussel, 2010, pp. 249-266. Zie ook: BONENFANT, P.P., *L'origine des villes brabançonnaises et la 'route' de Bruges à Cologne*, in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, Bruxelles, 1953, nr. 31, pp. 399-477.

Afbeelding 9. Het contactolak tussen de zandige laag en het bovenliggende zwarte pakket, bij opgravingen in de Sint-Jansstraat (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Deze communicatie-as was in elk geval de ruggengraat voor de verdere ontwikkeling in het Emile Braungebied. Een belangrijke vraag is of dat tracé ook het uitgangspunt vormde voor de oudste bewoning. Hoe de oudste middeleeuwse huizen er aanvankelijk uitzagen, blijft onbekend. Na eeuwenlange urbanisatie moeten de archeologen het stellen met enkele schaarse sporen van houtbouw of hutleem, vaak nog zonder precieze datering. Concrete plattegronden van erven met huizen en bijgebouwen zoals bekend uit het buitengebied²⁶, kunnen voor het historische centrum niet worden voorgesteld. Toch kan men aannemen dat eenzelfde soort van erven de bewoning vormde van de oudste portus en wellicht ook van de bewoning buiten het afgebakende portusareaal. Afvalresten en consumptiemateriaal tonen in elk geval aan dat ook de plek ten westen van het portusareaal een betekenis had en meespeelde in de ontwikkeling van de middeleeuwse stad. Wellicht was dit al meer dan communicatie over de landweg en het dumpen van afval waar men in de portus zelf geen blijf mee kon²⁷.

²⁶ HOORNE, J., *Sint-Denijs-Westrem, Adolphe Pégoudlaan: archeologisch onderzoek The Loop*, in: *Archeologisch onderzoek in Gent 2000-2009*, (Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, reeks 2 nr. 3), Gent, 2009, pp. 155-159.

²⁷ Over deze en andere zwarte lagen in Gent en andere steden, vloeide al veel inkt. Het is echter wachten op verdere studie en meer precieze interpretatie die zeker van plek tot plek verschilde, zowel wat samenstelling als datering betreft.

5. Sint-Niklaas

In het licht van het onderzoek naar de ontwikkeling van het middeleeuwse Gent nam men tot voor kort algemeen aan dat de Sint-Niklaaskerk werd gesticht tussen 1038 en 1120. De oudste bidplaats, gewijd aan Sint-Niklaas, kan echter moeilijk ouder zijn dan 1087 of het jaar waarin de relieken van de heilige uit Myra (het huidige Demre, Turkije) naar het Italiaanse Bari werden overgebracht²⁸. Vandaar verspreidde de cultus van Niklaas als beschermheilige van zeelieden, schippers en kooplieden zich zeer snel over Europa. Een ontstaan in de late 11de eeuw kan, maar voor een oudere datering zijn er op dit ogenblik zeker geen aanwijzingen. Deze vermoedelijke datering is niet in strijd met een ander gegeven over de oprichting van de Sint-Niklaasparochie (kort) voor 1093. In elk geval was er een kapel of kerk in 1120. Op 4 mei 1120 werd ze, althans volgens de *Annales Elmarenses*, door brand vernield²⁹. Aanvankelijk was Sint-Niklaas een kapel, afhankelijk van de Onze-Lieve-Vrouwekerk bij Sint-Pieters, maar nog zeker vóór 1140 werd ze een parochiekerk onder het patronaat van de Sint-Pietersabdij. Ze wordt in dit jaar immers aldus erkend door Simon, bisschop van Tournai (Doornik). Deze geschreven bronnen geven geen inlichtingen over de aard van het bouwwerk. Het bouwkundig-archeologisch onderzoek van Firmin De Smidt³⁰ bracht resten aan het licht van een middeleeuwse driebeukige kerk die als een Romaanse constructie uit de 11de eeuw werd gedefinieerd. Op basis van de restanten werd een kruiskerk met basilicale opbouw en viering gereconstrueerd. Mogelijk was er een centrale askapel en waren de transeptarmen elk van een oostkapel voorzien. De kerk was van Doornikse steen opgebouwd.

Door het ontbreken van eigentijdse bronnen kan niet meer worden uitgemakt wanneer met de werken van de nog bestaande Sint-Niklaaskerk werd begonnen en hoe de bouwcampagnes over de 13de eeuw werden verdeeld³¹. De oudst bekende geschreven documenten klimmen op tot de 14de eeuw. De herbouw begon mogelijk omstreeks 1200 en ving aan met de benedenkerk waarvan

²⁸ LIEVOIS, D., *Kapellen, huisjes, fruit en bloemen bij de westgevel van de Sint-Niklaaskerk in Gent*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, 2005, nr. LIX, pp. 82-83.

²⁹ Universiteit Gent, HS G 12097, *Annales Elmarenses*, f. 33v^o. Met dank aan historicus Daniel Lievois. Zie ook: DE CLERCQ, G., *De kerkelijke instellingen te Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis*, in: *Nederlandsche Historiebladen*, Gent, 1939, nr. 2, pp. 127-128.

³⁰ DE SMIDT, F., *De Sint-Niklaaskerk te Gent. Archeologische studie, (Verhandelingen Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België)*, Brussel, 1969. Zie ook: LALEMAN, M.C. & LIEVOIS, D., *De Gentse Sint-Niklaaskerk. Archeologisch onderzoek in het koor*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1987, jg. 11 nr. 2, pp. 2-42.

³¹ DE SMIDT, F., *De Sint-Niklaaskerk*, 1969.

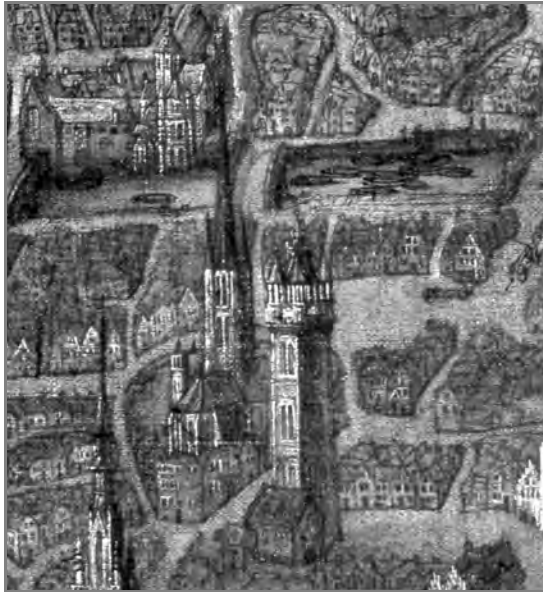
eerst vier traveeën werden gerealiseerd. In een volgende bouwcampagne maakte men werk van het transept, het koor en een aansluitende travee tussen het transept en de eerder gerealiseerde benedenkerk. Op basis van de typologie en de architectuurkarakteristieken denkt men dat de werken begonnen in het tweede kwart van de 13de eeuw en in het derde kwart van dezelfde eeuw werden afgevoerd. In de bouw van het transept was de torenvoet begrepen. De werken aan de toren werden vermoedelijk beëindigd eind 13de-begin 14de eeuw. Maar vanaf eind 14de eeuw waren al verstevigingswerken nodig. De hele geschiedenis door is de Sint-Niklaaskerk een zorgenkind gebleven. Orkanen, noodweer, windhozen, onoordeelkundige verbouwingen, te zware belastingen en zo meer, zorgden voor scheuren en voor het degraderen van de meest broze gebouwdelen. In het stadsbeeld van vandaag is dit nog steeds duidelijk zichtbaar.

Voor de oprichting van het Belfort en het plaatsen van de klokken in de gemeentetoren, deed de Sint-Niklaaskerk dienst als stedelijke wachttoren³². Van wanneer die toestand dagtekent, is niet meer uit de beschikbare documenten af te leiden. Zeer waarschijnlijk vervulde de toren die functie vanaf haar afwerking. Als hoogste toren van de stad was ze immers daartoe bijzonder geschikt. De oudste stadskerk, Sint-Jan (nu Sint-Baafskathedraal) had toen nog een veel lagere Romaanse toren. De stadsrekeningen vanaf 1321 vermelden herhaaldelijk uitbetalingen die te maken hebben met de stadswachters op de toren van de Sint-Niklaaskerk. In 1372-1373 komen in de stadsrekeningen nog kosten voor om de *logien*, de wachthuisjes, in orde te brengen. Een laatste betaling voor de gemeentelijke torenwachters in de Sint-Niklaaskerk vindt men in de stadsrekeningen van 1441-1442. Het jaar daarop waren ze *up tbeelfroot* van dienst. Ook al verhuisden de wachters, de klok of de klokken bleven in de kerktoeren. Dit betekent dat de torenwachters nog enkele decennia na de afwerking van de Belfortoren (zie verder) wacht hielden vanop de Sint-Niklaaskerk.

De omgeving van de Sint-Niklaaskerk (afb. 10) nu verschilt sterk van het beeld dat zowat tot vijf eeuwen geleden gangbaar was. Dit was de resultante van een ontwikkeling die wellicht begon met de schenking van een domein dat de kerk in volkomen vrije eigendom kreeg. Het strekte zich vanaf de Leie tot een relatief klein gedeelte van het huidige Emile Braunplein. Ten noorden en ten zuiden werd de zone begrensd door de huidige rooilijnen van Klein Turkije en de Cataloniëstraat. De opeenvolgende kerken van Sint-Niklaas waren aan alle kanten omringd door kerkhof. Deze begraafplaats werd in de late middeleeuwen

³² Zie voornamelijk: WILLEMS, L., *De Sint-Nikolastoren als oud Belfort van Gent*, in: *Bulletijn der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, 1912, nr. 20, pp. 104-109.

begrensd door een *grebbe*, een greppel die zorgde voor de afwatering en tevens een afbakening van het kerkelijke erf visualiseerde. Ten laatste in de 15de eeuw werd het kerkhof ook door een muur afgesloten. Binnen het kerkhofareaal stonden tevens twee kapellen, gewijd aan Sint-Joris en aan Sint-Niklaas³³. Ze werden in het begin van de 16de eeuw opgeheven en tot woningen verbouwd. De bebouwing rond en binnen dit kerkdomein kende een hele ontwikkeling tot ze omstreeks 1580 grotendeels onder de sloophamer verdween. Toch waren er in het begin van de 17de eeuw nog elementen bewaard van die oudere bebouwing, zoals huisjes tegen de noordgevel van de benedenkerk en huisstructuren aan de zuidoosthoek van het kerkhof. Pas in 1789 verdween het noordelijke deel van de begraafplaats en werd Klein Turkije als een brede verbindingsas tussen Goudenleuwplein en Korenmarkt aangelegd.

Afbeelding 10. Gezicht op de Sint-Niklaaskerk en het omheinde kerkhof, detail uit het *Panoramisch Gezicht op Gent, 1534* (Stad Gent, STAM, Bijlokecollectie)

De oudste opeenvolgende kerken van Sint-Niklaas waren zeker aan alle kanten door kerkhof omringd. Na het voltooiën van het gotische gebouw in de 14de-15de eeuw was de kerkhofruimte vrij beperkt geworden, zeker aan de oost-

³³ LIEVOIS, D., *Kapellen, huisjes*, 2005, pp. 71-115.

en de zuidoostzijde. Tevens is het opvallend dat het kerkhofpakket in het archeologische bodemarchief relatief beperkt was. Voor Klein Turkije is bekend dat een groot gedeelte in de 17de eeuw werd afgegraven en diende voor een ophoging binnen in het kerkgebouw³⁴. De 16de-eeuwse beslissing om de Korenmarkt uit te breiden heeft een rol gespeeld aan de westzijde en aan de zuidwestkant³⁵. Maar vooral over de gebeurtenissen aan de zuidoostzijde, inclusief de ontwikkeling van de bebouwing tussen de kerk en de Kleine Korenmarkt – het gedeelte van de huidige Cataloniëstraat naar de Veldstraat toe –, zijn er op dit ogenblik nog ontzettend veel onduidelijkheden die door verdere studie dienen te worden uitgeklaard.

Wat inmiddels wel zeker is, is de vaststelling dat de Sint-Niklaaskerk in de middeleeuwen niet door een plein werd begrensd, zeker niet door de Korenmarkt zoals die zich vandaag in het stadsbeeld aftekent. En ook dit is een fenomeen waarmee in stadsgeschiedenis te weinig rekening wordt gehouden. De ruimten rond de stadskerken getuigen van de kerkhofarealen die deel waren van het middeleeuwse stadsbeeld. Soms was er aan de westzijde een bescheiden open ruimte of ontmoetingsplek bij de hoofd- en neveningangen. In Gent was dit het duidelijkst ten westen van de Sint-Janskerk (Sint-Baafskaathedraal). Na het decreet van 1784 waarbij het begraven in kerken en stedelijk milieu door Jozef II werd verboden, werden veel van die kerkhofarealen in open ruimten omgevormd. Het onderzoek in en om de Korenmarkt heeft echter aangetoond dat beslissingen ook vóór de 18de eeuw tot pleinvorming hebben geleid.

6. Een stad van Stenen

In het bouwblok tussen Korte Ridderstraat en Cataloniëstraat ontdekten de archeologen de sporen van enkele huizen, opgetrokken met Doornikse kalksteen. Hoewel deze relicten gefragmenteerd waren, maken ze het mogelijk een aantal huisentiteiten vast te stellen die binnen dat bouwblok de oudste stenen huizen vertegenwoordigden en aldus het uitgangspunt vormden van de panden die in de 19de-20ste eeuw werden gesloopt. De spreiding binnen dit bouwblok is opvallend (afb. 11). Dit laat vermoeden dat het geheel zich ontwikkeld heeft uit vijf huiserven, die niet noodzakelijk tegelijkertijd ontstonden. Onderzoek van meer dan tweehonderd middeleeuwse huizen of Stenen in het Gentse cen-

³⁴ LALEMAN, M.C. & LIEVOIS, D., *De Gentse Sint-Niklaaskerk*, 1987, pp. 2-42.

³⁵ LIEVOIS, D., *Kapellen, huisjes*, 2005, pp. 71-115.

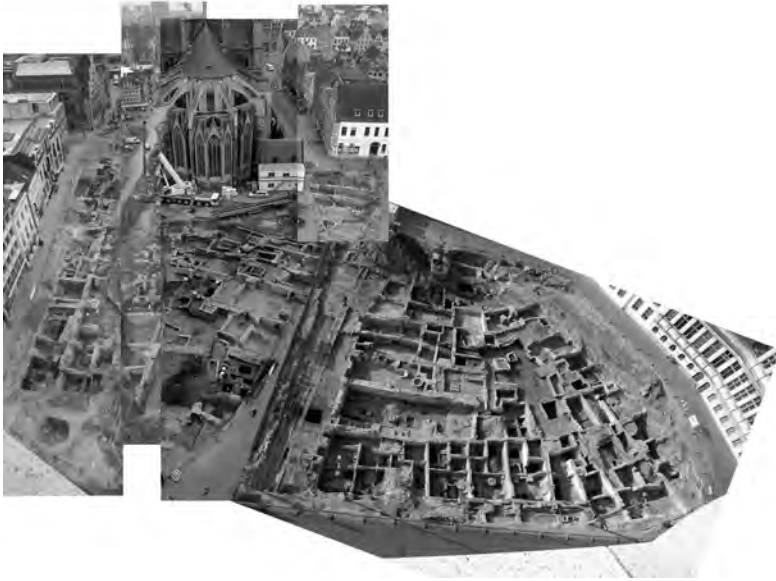
trum³⁶ heeft immers uitgewezen dat er verschillende generaties huizen waren. Uit dit ruime onderzoek kwam de hypothese naar voren dat de min of meer vierkante huizen, centraal binnen een bouwblok, mogelijk de oudste (12de eeuw?) zijn en de kern vormden van een patricisch domein. Door splitsing en verervingen binnen eenzelfde familie werden daarna jongere generaties huizen opgericht, waaronder grote huizen op rechthoekig grondplan van meer dan 25 meter lengte, haaks op de straat. Deze stenen huizen, met hoofdgevel aan de straat, stonden aanvankelijk los van elkaar. De grote stenen constructies domineerden het straatbeeld, en waren omringd door erven met bij- of nutsgebouwen. Pas later, vaak maar in de 14de eeuw, werden de open ruimten aan de rooilijnen volgebouwd en kregen de straten een aanblik met volledig gesloten bebouwing (afb. 12)³⁷. De contouren van het bouwblok werden in de loop der eeuwen nog nauwelijks aangepast.

Uit de opgravingen Emile Braunplein blijkt dat de Korte Ridderstraat in elk geval de hoofdas was, waarlangs de Steenerven werden opgericht en zich verder konden ontplooiën. Opvallend zijn tevens de stegen, of relicten ervan, tussen de verschillende Steen-erven. Al bij vroeger onderzoek van de middeleeuwse huizen werd gesteld dat die stegen niet enkel een communicatiefunctie hadden en als onderdeel van openbaar domein te zien waren, maar dat ze oorspronkelijk ook fungeerden als perceelgrenzen tussen patricische domeinen en dat langsdaar de achtererven konden worden bereikt. Voor het hier besproken bouwblok tussen Cataloniëstraat en Korte Ridderstraat bevestigen geschreven inlichtingen tot in de moderne tijden nog het bestaan van een steeg ten zuiden van een groot middeleeuws Steen dat in de bronnen de naam van *Egghelins schuere*³⁸ meekreeg.

³⁶ LALEMAN, M.C. & RAVESCHOT, P., *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 1100-1300. De kelders*, (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België), Brussel, 1991; zie ook: BARBRY, N., e.a., *Middeleeuws Manhattan. Rijkdom in Gentse Stenen*, (Openbaar kunstbezit in Vlaanderen), Gent, 1999; LALEMAN, M.C., *Enkele aspecten van stedelijke ontwikkeling in Gent: percelen, huizen en bewoners*, in: *Rotterdam Papers*, Rotterdam, 1999, nr. 10, pp. 143-153; CAPITEYN, A., CHARLES, L. & LALEMAN, M.C., *Historische atlas*, 2007, pp. 20-21.

³⁷ Als voorbeeld kan verwezen worden naar twee stenen huizen aan de zuidzijde van het latere Goudenleeuiplein, onderzocht volgens de Gentse methode van huizenonderzoek door de Werkgroep Te Putte. Met dank aan allen die aan dit interdisciplinair onderzoek hebben meegewerkt en tot de resultaten hebben bijgedragen.

³⁸ DE PAUW, N., *Le premier Hôtel de Ville de Gand*, in: *Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie*, Gand, 1897, jg. 5 nr. 5, pp. 15-30; DE POTTER, F., *Gent van den oudste tijd tot heden*, Gent, 1893, dl. 3, voornamelijk pp. 365-376; VAN DEN BEMDEN, F., *Aperçu historique au sujet du vieux 'schepenhuis' des échevins de la Keure de Gand et les autres biens-fonds situés entre la rue de la Catalogne et la rue courte des Chevaliers*, in: *Bulletin de la Société d'Histoire et d'Archéologie*, Gand, 1897, nr. V, pp. 67-84.

Afbeelding 11. Samenvattend gezicht op de bouwblokken tussen de Cataloniëstraat en het Stadhuis tijdens de opgravingen 2009-2010 (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Op bepaalde plaatsen in de stad kon via onderzoek van de oudste, veelal 14de-eeuwse geschreven bronnen worden bepaald welke familie met een of meerdere naast elkaar gelegen patricische domeinen kan worden geassocieerd en van welk patricisch oerdomein de toestand in de latere 13de en begin 14de eeuw misschien nog afstamt. Het archeologisch onderzochte bouwblok vormde nog niet het onderwerp van intensief huizenonderzoek zoals dit thans mogelijk is³⁹, en voorlopig beperkt de informatie zich dus tot wat vroegere vorsers als Frans De Potter⁴⁰, Napoleon De Pauw⁴¹ en Ferdinand Van den Bemden⁴² daarover vermelden. Behalve de al vermelde Egghelin (Eggericx) die voorlopig niet op andere plaatsen bekend is, vindt men begin 14de eeuw zeker leden van de erfachtige families Bette, van der Sickelen en Damman terug. De gegevens zijn echter te fragmentarisch om op dit ogenblik een hypothese over de familie(s) van de oudste Steenerven in dat stedelijke deelgebied naar voren te schuiven. Wat via de geschreven bronnen inmiddels ook bekend is, heeft te maken met het huis *De*

³⁹ CHARLES, L., e.a., *Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent*, Gent, 2001.

⁴⁰ DE POTTER, F., *Gent*, 1893, dl. 3, voornamelijk pp. 365-376.

⁴¹ DE PAUW, N., *Le premier Hôtel de Ville*, 1897.

⁴² VAN DEN BEMDEN, F., *Aperçu historique*, 1897, pp. 67-84.

Afbeelding 12. Ontwikkeling van twee stenen huizen naast de Sint-Niklaaskerk, aan de zuidkant van het latere Goudenleeuwplein en gebaseerd op gegevens van interdisciplinair huizenonderzoek (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Groote Croone, aan het kruispunt van Korte Ridderstraat, Sint-Jansstraat en Mageleinstraat. In het begin van de 14de eeuw werden dit pand en zijn afhankelijkheden gebruikt als schepenhuis en zo ging dit verdwenen gebouw ook de Gentse historiografie⁴³ in. Wellicht was het gebouwd als een privéwoning waar de schepenen vanaf een bepaald ogenblik vergadering konden houden. Het was in elk geval niet de oudste en/of eerste vergaderplaats van de Gentse schepenen. Die bevond zich mogelijk nog in openlucht, op een kruispunt, *apud sanctum Iohannem in quadrivio pretorii*⁴⁴, voor de westelijke ingang van de Sint-Janskerk. Pas vanaf de 14de eeuw werden in Vlaanderen specifieke gebouwen opgericht

⁴³ DE PAUW, N., *Le premier Hôtel de Ville*, 1897, pp. 15-30; HEINS, A., *Sur l'existence de restes imposants de la première maison échevinale de Gand*, in: *Compte-rendu de la séance du Cercle archéologique de Gand*, Gand, 1897, pp. 1-10; VAN DEN BEMDEN, F., *Aperçu historique*, 1897, pp. 67-84, met gecorrigeerde lokaliseringsring. Zie ook: ROGGHE, P., *De Gentse schepenhuisen vóór het midden van de XIVe eeuw*, in: *Appeltjes van het Meetjesland*, Maldegem, 1963, nr. 14, pp. 122-134.

⁴⁴ Stadsarchief Gent (verder SAG), Stadscharters, nr. 14; VAN TYGHEM, F., *Het Stadhuis van Gent*, (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*), Brussel, 1978, dl. 1, pp. 22-24 & dl. 2, p. 15.

om als schepenhuis dienst te doen, en Gent vormde geen uitzondering op die vaststelling.

Hoewel nog heel wat vervolgonderzoek nodig is, sluit het algemene beeld van het bouwblok tussen Cataloniëstraat en Korte Ridderstraat zich aan bij de eerder vastgestelde ontwikkeling van stenen huizen in het middeleeuwse Gent: familie-erven met een organische ontwikkeling binnen een netwerk van hoofdassen, stegen als domeinafbakening en secundaire verbindingen tussen de hoofdassen (straten en rivieren).

7. Middeleeuwse bakstenen huizen

Het bouwblok tussen Korte Ridderstraat en Stadhuis leverde een ietwat verrassende andere materiële realiteit op (afb. 13). Daar vormden de middeleeuwse natuurstenen huizen niet het dominerende gebouwenkenmerk, maar grote bakstenen huizen die in beperkte mate nog gebruik maakten van Doornikse kalksteen. Dat er ook middeleeuwse huizen in baksteen waren opgetrokken, was al eerder bekend⁴⁵. Op grond van de toegepaste formaten, bakstenen met lengte tussen 27 en 32 centimeter, werden verschillende groepen onderscheiden. Toch kan men algemeen stellen dat ze globaal jonger zijn dan de natuurstenen huizen en voor eind 13de eeuw uiterst zeldzaam lijken. Plattegronden en opbouw waren dan weer heel vergelijkbaar met de natuurstenen exemplaren. In het betreffende bouwblok blijkt dit heel duidelijk bij twee van de vier grote huizen waarvan de onderste bouwlaag in langse richting door een zuilenrij was opgedeeld (afb. 14). Platte segmentbogen van goed behouwen stenen verbonden de zuilen met elkaar en droegen aanvankelijk een houten plankenvloer die later veelal door bakstenen gewelven werd vervangen. Ook de erfvorming rond de huizen, met sporen van stegen als begrenzingen, is vergelijkbaar met wat voor de natuurstenen panden werd vastgesteld. Zo kunnen in dat bouwblok een viertal middeleeuwse erven worden onderscheiden, van waaruit de hele bouwbloksituatie groeide. Opnieuw was de Korte Ridderstraat de hoofdweg en bepaalde dat tracé de oriëntering van de erven. Hoewel de opgegraven situatie een wirwar van zowat zeven eeuwen bouwfragmenten toont en ook de geschreven bronnen een complexe bewonersgeschiedenis met opsplitsingen en samenvoegingen verhalen, tonen de archief-

⁴⁵ LALEMAN, M.C. & RAVESCHOT, P., *Inleiding tot de studie van de woonhuizen*, 1991, pp. 139-147. Over gebruik van baksteen in de middeleeuwen in Gent, zie: LALEMAN, M.C. & STOOPS, G., *Baksteengebruik in Vlaamse steden: Gent in de middeleeuwen*, in: COOMANS, T. & VAN ROYEN, H. (eds), *Medieval Brick Architecture in Flanders and Northern Europe. The Question of the Cistercian Origin*, (*Novi Monasterii*, nr.7), Koksijde, 2008, pp. 163-183.

foto's net voor de sloping aan die zijde van de Korte Ridderstraat nog altijd vier grote huizen (afb. 15) en geen opgesplitste wooneenheden zoals men uit de plattegronden zou vermoeden.

Afbeelding 13. Gezicht op het bouwblok tussen de voormalige Korte Ridderstraat en de Poeljemarkt, met aanduiding van de middeleeuwse huisresten (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Een belangrijke vraag van de onderzoekers heeft uiteraard te maken met de verschillende bouwmaterialen bij de kernhuizen aan beide zijden van de Korte Ridderstraat. De visie als werd de noordzijde pas later verkaveld, op een ogenblik dat het al mode werd om met baksteen te bouwen, lijkt moeilijk vol te houden. Een hele reeks afvalkuilen zijn immers ouder en lijken toch al op menselijke activiteit, en wellicht bewoning, te wijzen vóór de bouw van de grote baksteenhuizen. Of vervingen die huizen oudere houten voorgangers waarvan de archeologen geen duidelijke sporen meer kunnen aantreffen? Misschien moet gedacht worden aan het stelselmatig herbouwen van houten huizen, in een eerste fase aan de zuidkant van de Korte Ridderstraat met Doornikse kalksteen, en kort daarna in een tweede fase met baksteen aan de noordelijke zijde? Voorlopig zijn er geen

Afbeelding 14. De onderste bouwlaag van een bakstenen huis was ingedeeld door een rij zuilen van Doornikse steen die in langse richting door segmentbogen met elkaar waren verbonden (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Afbeelding 15. De noordwand van de Korte Ridderstraat vóór de sloop in 1960-1964 (Stad Gent, Stadsarchief)

duidelijke antwoorden te formuleren. Er kan enkel worden vastgesteld dat de private eigenaars langsheen een belangrijke weg in de stad op een bepaald ogenblik een nieuw huistype gestalte gaven.

8. Waterputten

Uit het recente archeologische onderzoek op en rond het Emile Braunplein blijkt dat op de erven van de eerste grote patriciërswohnungen, *Stenen* in Doornikse kalksteen of baksteen, aanvankelijk geen individuele waterputten aanwezig waren. Uitzonderingen zijn hierop mogelijk zoals in Hoogpoort 57⁴⁶ en Sint-Baafsplein 36⁴⁷ archeologisch werd vastgesteld. Indien men er op basis van deze vaststellingen vanuit gaat dat ‘private’ waterputten een eerder uitzonderlijk gegeven waren, dan waren publieke putten een noodzaak om in het levensonderhoud te voorzien. Het gekende aantal publieke waterputten is echter eveneens beperkt⁴⁸.

De archeologen stelden op het kruispunt Korte Ridderstraat, Sint-Jansstraat en Mageleinstraat de aanwezigheid vast van een waterput, opgebouwd met Doornikse steen en met een diameter van 1,50 meter⁴⁹ (afb. 16). Het verzorgde muurwerk en de goed behouwen stenen verwijzen eerder naar een constructiewijze uit de 14de eeuw – uit de tijd van het Belfort –, hoewel het mogelijk is dat daar ook al vroeger een openbare waterput was aangelegd. Het was ook deze waterput die de naam Te Putte uitlokte, aanvankelijk voor de hele Korte Ridderstraat tussen Donkersteeg en Mageleinstraat, naderhand alleen voor de zone die Goudenleeuwplein zou worden (afb. 17). Na onderzoek in de oudst bewaarde stadsrekeningen voor de periode 1322-1420 bleken slechts zes putten vermeld: op de Zandberg, op de Kalandeberg, bij het Belfort, achter de hal (de oude wolhal aan de *Plaetse?*), aan de Kwaadham en bij het Geraard de Duivelsteen⁵⁰. De waterputten staan opgetekend omwille van meestal kleine uitgavenposten voor werken en reparaties, soms voor bestrating in de omgeving. De waterput ‘achter

⁴⁶ BRU, M.A., STEURBAUT, P. & VERMEIREN, G., *Hoogpoort 57*, in: *Archeologisch onderzoek in Gent 1999-2006*, (Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, reeks 2 nr. 1), Gent, 2007, pp. 47-48.

⁴⁷ LALEMAN, M.C. & STOOPS, G., *Sint-Baafsplein 36*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1993, jg. 17 nr. 4, pp. 47-48.

⁴⁸ Gelijkaardige vaststellingen geschieden in Aalst, cf. DE GROOTE, K., *The contribution*, 2010, pp. 260-262.

⁴⁹ BRU, M.A., DEVRIESE, L. & VERMEIREN, G., *Emile Braunplein: de waterput bij het Belfort*, in: *Archeologisch onderzoek in Gent 2002-2010*, (Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent, reeks 2 nr. 4), Gent, 2010, pp. 22-28.

⁵⁰ Voor de opgave van de bronnenreferenties, zie: BRU, M.A., DEVRIESE, L. & VERMEIREN, G., *Emile Braunplein*, 2010, pp. 22-28.

de Halle’, deze voor het Belfort en een waterput in de Schepenhuisstraat werden archeologisch vastgesteld. Van deze laatste waterput zijn geen gegevens in de rekeningen gekend. Het blijft moeilijk verklaarbaar waarom enkel de waterputten om en bij de portusomwalling aan de Schelde in het begin van de 14de eeuw duidelijk publiek waren en op stadskosten werden onderhouden. Niet toevallig wellicht waren ze op kleine pleintjes of kruispunten van straten gesitueerd. Bij minstens drie van de zes 14de-eeuwse publieke putten is de locatie op een pleintje gekend: aan de Kalandeberg, bij het Belfort en op de Zandberg. Bij andere is een dergelijke locatie de meest waarschijnlijke zoals aan het kruispunt Kwaadham-Nederpolder-Kapittelstraat (afb. 18).

Afbeelding 16. De waterput op het kruispunt van de Korte Ridderstraat, de Sint-Jansstraat en de Mageleinstraat (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Er moet waarschijnlijk een onderscheid gemaakt worden tussen de waterputten die op een kruispunt of pleintje stonden en de andere ‘publieke putten’ die zich op eerder secundaire plaatsen zoals steegjes bevonden. Een waterput, in de rekeningen van het schepenjaar 1365-1366⁵¹, aangeduid als *bachter hallen*, was blijkbaar minder belangrijk. Hij is vermoedelijk te identificeren met de construc-

⁵¹ SAG, Reeks 400 nr. 9, f. 251.

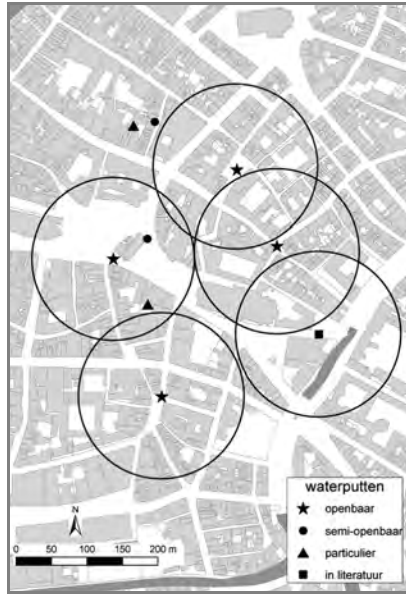

Afbeelding 17. Detail uit het stadsplan van Georg Braun en Franz Hogenberg van 1576, het enige stadsgezicht waarop de waterput tussen Korte Ridderstraat en Sint-Jansstraat duidelijk wordt voorgesteld, naast andere waterputten omheen de portusomwalling (Gent, Universiteitsbibliotheek)

tie die in 1980 werd opgemerkt bij werken voor de aanleg van een sanitair blok aan de Lakenhalle. Deze put was oorspronkelijk gebouwd tegen een privéhuis in een steegje, die verdwenen bij de aanleg van het Sint-Baafsplein. Het is onduidelijk waarom ‘achter de Halle’ en eveneens in de Schepenhuisstraat telkens een put gelokaliseerd stond tegen een gevel en dus zo toch redelijk moeilijk te bereiken was. Vooral in het geval van deze ‘achter de Halle’ was er immers op enkele meter afstand een andere publieke, vlot bereikbare put.

In verband met de kennis over de publieke waterputten dient opgemerkt dat alle tot op heden beschikbare kennis uit zowel materiële als geschreven bronnen uit het begin van de 14de eeuw stamt. Die inlichtingen zijn behoorlijk jonger dan de opgegraven middeleeuwse huizen en zeker dan hun vermoedelijke houten voorgangers. In tegenstelling tot heel wat andere steden in Noordwest-Europa waar men een goed inzicht krijgt in de *water supply* voor de middeleeuwse stedelijke bewoning, blijken de bronnen die ons verder kunnen informatie geven over de periode van zowat de late 9de tot het begin van de 14de eeuw in Gent, voornamelijk te ontbreken⁵².

⁵² Uitzondering hierop zijn de twee vermelde waterputten in private woningen, die wellicht uit de 13de eeuw dateren.

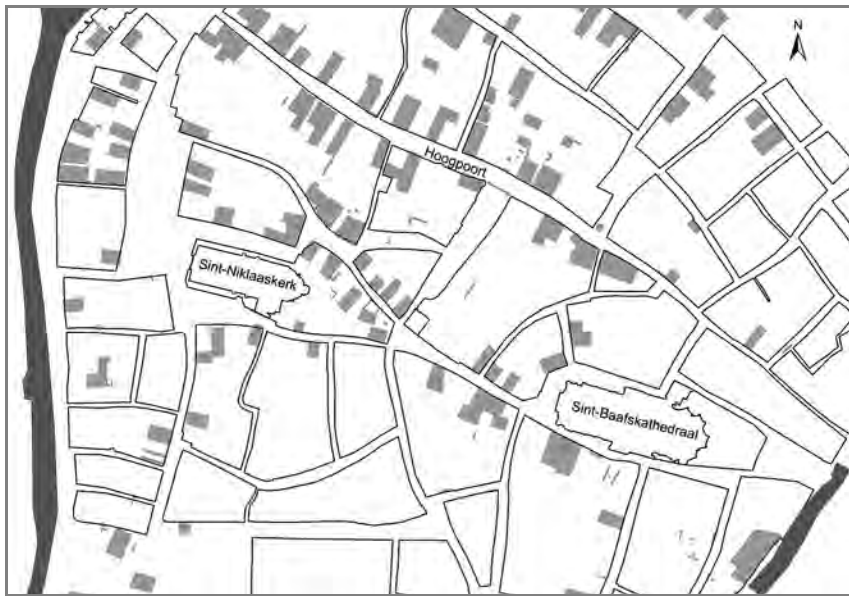
Afbeelding 18. Situering van alle middeleeuwse waterputten die tot nog toe bekend zijn, hun relatie tot de bouwblokken en hun mogelijke actieradius in het watergebruik door de omwonenden; geprojecteerd op het hedendaagse kadaster (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

9. Hoofdas en pleinen

In de algemene literatuur wordt een middeleeuwse stad vaak omschreven als een moeilijk toegankelijk en zo goed als onoverzichtelijk geheel van smalle, kronkelende straten en stegen. Het onderzoek naar de middeleeuwse huizen in Gent bracht al eerder aan het licht dat deze visie niet overeenstemde met de realiteit, toch niet met die van middeleeuwse grootsteden zoals Gent. Kenmerkend zijn bijvoorbeeld de Hoogpoort, de Onderstraat en de Kammerstraat, respectief 18, 14 en 19 meter breed⁵³, een toestand die na de 13de eeuw niet meer wijzigde. Maar ook de vaststelling dat gesloten gevelfronten langsheen de hoofdasen niet ouder zijn dan de 14de eeuw verruimt letterlijk de visie over de middeleeuwse stad. Dit beeld kreeg een belangrijke ondersteuning door het archeologische onderzoek op het Emile Braunplein en zijn onmiddellijke omgeving. De huiserven waren vermoedelijk eerder een ruim, niet volgebouwd en open geheel dat zich concentreerde rond enkele belangrijke assen. Deze assen, straten, pleintjes

⁵³ LALEMAN, M.C., *Enkele aspecten*, 1999, p. 144.

en stegen, waren niet volgebouwd. Langs deze assen bevonden er zich integendeel enkele grote hoofdbouwen met een erf er omheen. Door de aanwezigheid van dergelijke erven, zonder bijkomende grootschalige bebouwing, bleef er een zekere openheid gegarandeerd. De twee bouwblokken op de plaats van het huidige Emile Braunplein hadden oorspronkelijk erven die diep doorliepen tot de achterliggende stegen, de *Nuwelsteghe* in het noorden en de *Cattesteghe* in het zuiden. Wanneer een overzicht wordt gemaakt van alle reeds gekende middeleeuwse Stenen in Gent dan ziet men dat telkens werd gepoogd om in bouwblokken aan de achtererven niet opnieuw een Steen te bouwen, tenzij het bouwblok voldoende groot was. Hoeken van bouwblokken kenden daarentegen een dichtere bebouwing, waarschijnlijk door de activiteiten die er werden uitgevoerd. Langs de grote assen, zoals de Hoogpoort en de Korte Ridderstraat, kende men Stenen aan de beide zijden. De straat was hiervoor breed genoeg, namelijk circa 7,30 meter, en had nog steeds een zeer open karakter (afb. 19).

Afbeelding 19. Overzicht van de archeologisch vastgestelde Stenen in het centrum van Gent (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

De twee bouwblokken op het Emile Braunplein waren eerder van het kleine type. De smallere achterliggende stegen, de *Cattesteghe* met een archeologisch vastgestelde breedte van circa 6 meter, en de *Nuwelsteghe*, met een breedte van

circa 4 meter, kenden daarom slechts stenen huizen aan één zijde, telkens aan de overzijde van het bouwblok van de Korte Ridderstraat. Het veronderstelde beklemmende gevoel van kleine steegjes moet op deze manier misschien worden genuanceerd. Het bouwblok *Nuwesteghe*-Hoogpoort heeft een grotere oppervlakte en had zowel Stenen aan de Hoogpoort als huizen met bakstenen van groot formaat aan de *Nuwesteghe*. Op die manier ontstond opnieuw een semi-open bebouwing aan de *Nuwesteghe* met achtererven van het bouwblok van de Korte Ridderstraat die uitkeken op de laatmiddeleeuwse huizen, deels bewaard onder het huidige Stadhuis. Ter hoogte van Ten Putte, het huidige Goudenleeuwplein, was het tracé Korte-Ridderstraat-Donkersteeg breder en waren er stenen huizen aan elke zijde, zonder dat dit waarschijnlijk leidde tot een benauwd straatgevoel.

Bij de ontwikkeling van de stad speelden enkele assen een belangrijke rol. Eén as, de Korte Ridderstraat, springt er momenteel uit, als het gevolg van grootschalig archeologisch en archivalisch onderzoek over lange termijn. Onderzoek in andere zones kan dit beeld in de toekomst ongetwijfeld aanvullen of bijsturen. Een andere as die zeker verder moet worden bekeken, is die van Korte Ridderstraat-Sint-Jansstraat. Het gaat immers om de belangrijke oost-west-as binnen de oudste portusomwalling, of de as die vanaf de Schelde tussen de oudste stadskerk (Sint-Janskerk, Sint-Baafskathedraal) en het voorhof van het Gerard de Duivelsteen naar het westen, naar de as van de Korte Ridderstraat evolueerde. Vanuit de thans verworven kennis van de middeleeuwse stad kan deze as in de 9de eeuw ontstaan zijn of op een oudere voorganger teruggaan. In Noordwest-Europees perspectief⁵⁴ wordt inzake stadsontwikkeling veel betekenis gehecht aan het tracé dat de centrale verbinding vormde tussen het hof van de heer – hier het Gerard de Duivelsteen – en de eerste omwalling. Bij de latere ontwikkeling met de versterking van de private huizen of de oprichting van de Stenen was dit zeker ook een belangrijk tracé. Een andere hoofdas die evenmin onbelangrijk was, verbond de Schelde met de Leie en is vandaag terug te vinden in het tracé Nederpolder-Hoogpoort-Groentenmarkt. Al naar gelang het onderzoek naar het ontstaan en de vroege ontplooiing van de middeleeuwse stad in historisch perspectief vorderde, wijzigden datering en betekenis⁵⁵. Lange tijd was dit dé as waarlangs het middeleeuwse Gent zich zou ontwikkeld hebben. De bevindingen rondom de

⁵⁴ Zie onder meer het internationale congres *Château, ville et pouvoir au moyen âge*, Université de Basse-Normandie, Caen, op 10 en 11 oktober 2008, waarvan de handelingen nog niet verschenen.

⁵⁵ Zie onder meer: BLOCKMANS, F., *De twee opeenvolgende Gentsche portus*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, Brugge, 1939, nr. 82, pp. 52-83; VERHULST, A., *The origins of towns in the Low Countries and the Pirenne thesis*, in: *Past & Present*, 1989, nr. 122, pp. 24-28; VERHULST, A., *The rise of cities in North-Western Europe*, Cambridge, 1999.

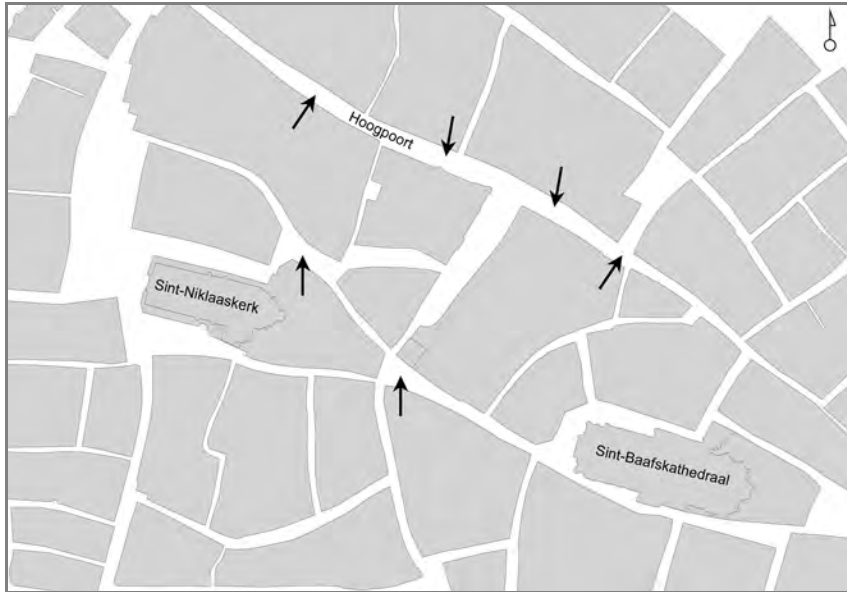
Korte Ridderstraat noopten tot enige nuancering en verlegden de klemtoon naar dat tracé. Het zou evenwel fout zijn de betekenis van de meest rechtstreekse verbinding tussen de twee rivieren uit het oog te verliezen. Alleen is het tracé Hoogpoort-Nederpolder mogelijk iets jonger en kreeg het vooral betekenis bij de versterking van de private architectuur, met de oprichting van de diverse generaties Stenen binnen de private erven van de ‘erfachtige’ koopliedenfamilies⁵⁶.

Binnen de ruimte van het latere Emile Braunplein is voorheen niet meteen een plein te herkennen, noch ten noorden, noch ten zuiden van de Korte Ridderstraat. Althans dit geldt voor wat traditioneel als een duidelijk georganiseerd plein wordt aanzien. Daarentegen vormde de hoofdas af en toe een verbreding, meestal waar hij samenkwam met smalle stegen die wellicht ook al een communicatiefunctie vervulden (afb. 20). Deze straatverbredingen of kleine pleintjes zijn heel kenmerkend in het stedelijke, middeleeuwse weefsel en vormden ankerpunten tussen wegen en huizenblokken. Sommige van die wegverbredingen groeiden uit tot pleintjes of kregen een pleinnaam, zoals het Goudenleeuwplein. Andere bleven anoniem, maar waren tot in de 20ste eeuw in het stedelijke weefsel herkenbaar. Nog andere kregen een meer openbare betekenis door de aanleg van een waterput. Dit was onder meer het geval aan het kruispunt van Korte Ridderstraat, Sint-Jansstraat en Mageleinstraat.

Vanuit archeologisch standpunt zijn er een aantal elementen die het belang van de assen als groeipolen bevestigen. Op twee hoofdasen werden in het kader van de KoBraprojecten verschillende archeologische doorsnedes gemaakt, zowel aan de Hoogpoort als op de Korte Ridderstraat, het Sint-Baafsplein en het Goudenleeuwplein. Telkens werd een humeus ‘zwart pakket’ aangetroffen. Voorzichtigheid is nog geboden omtrent de precieze opbouw van deze in eerste instantie op elkaar lijkende, doch eventueel in opbouw en ontstaan verschillende pakketten. Enkel het pakket aangesneden ter hoogte van de Korte Ridderstraat, tijdens archeologisch onderzoek in 1996-1997⁵⁷, werd al op een gedetailleerde manier

⁵⁶ LALEMAN, M.C., RAVESCHOT, P. & SWIMBERGHE, P., *Tussen kranen en graafmachines ligt Gents verleden. Archeologisch onderzoek op bouwwerf in het stadscentrum*, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, Gent, 1985, jg. 34 nr. 4, pp. 91-94; LALEMAN, M.C., RAVESCHOT, P. & SWIMBERGHE, P., *Tussen Leie en Schelde... Een bouwkundig-historische wandeling langsheen de Hoogpoort*, Gent, 1986; LALEMAN, M.C. & RAVESCHOT, P., *Middeleeuwse bewoning in de Gentse Hoogpoort*, in: *De Leiegouw*, Kortrijk, 1987, jg. 29 nr. 1-2, pp. 167-172; BOONE, M., LALEMAN, M.C. & LIEVOIS, D., *Van Simon s'Rijkensteen tot Hof van Ryhove. Van erfachtige lieden tot dienaren van de centrale Bourgondische staat*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, 1990, nr. XLIV, pp. 47-86.

⁵⁷ LALEMAN, M.C. & STOOPS, G., *Emile Braunplein*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1996, jg. 20 nr. 3, pp. 57-60; nr. 4, pp. 43-44; 1997, jg. 21 nr. 2, pp. 23-24; ERVYNCK, A. & LALEMAN, M.C. (red.), *Het 'Zwarte Laag'-project. Ophogingslaag, straatvuil, baggerspecie, stort of composthoop? Datering, herkomst en betekenis van de 'zwarte laag' in Gent*, in: *Archaeologia Mediaevalis*, Gent, 1999, nr. 22, pp. 64-66.

Afbeelding 20. Duiding van de 'kleine pleinen' in het onderzoeksgebied van het Emile Braunplein (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

geanalyseerd (afb. 21). Eén van de hypothesen was dat dit afvalpakket zich enkel in lagere delen zou bevinden, ter opvulling of ophoging van het terrein. Het recente gegeven dat dit ook in de hoger gelegen Hoogpoort werd geattesteerd (afb. 22), insinueert een ander verhaal. Verder onderzoek rond die 'zwarte lagen' moet de huidige kennis over dit fenomeen ongetwijfeld kunnen aanvullen. Opvallend en zeer belangrijk zijn de aanpalende straten en steegjes, die als secundair kunnen worden geïnterpreteerd, en waar dit pakket niet aanwezig was⁵⁸. Concreet hadden zowel de as Hoogpoort als de as Donkersteeg-Goudenleeu-plein-Korte Ridderstraat en de as Sint-Jansstraat-Sint-Baafsplein dergelijke 'zwarte lagen' in het archeologische bodemarchief behouden. Daarentegen ontbreekt elk spoor daarvan in het voormalige kerkhof van Sint-Niklaas, op de plaats van de Sint-Niklaaskerk en op de Botermarkt, een zone die oorspronkelijk minder breed was dan vandaag. Eenzelfde patroon met afwezigheid van 'zwarte lagen' was te herkennen in de ondergrond van de nu brede Poeljemarkt – in de middeleeuwen de smalle *Nuwelsteghe* – en in de Cataloniëstraat, de vroegere

⁵⁸ Daardoor vervalt eveneens de enkelvoudige duiding van zwarte lagen als relict van voormalige agrarische bestemming.

smalle *Cattesteghe*. Een eerste voorzichtige conclusie stelt dat de ‘zwarte lagen’ voorkomen op assen die duidelijk een belangrijke circulatie-, ontwikkeling- en handelsfunctie hadden binnen het middeleeuwse Gent. Het is ook vooral langs deze assen dat de vroegste stenen bebouwing zich ontplooide.

Afbeelding 21. Het organische pakket, zoals opgegraven in de Korte Ridderstraat (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Verbredingen in wegen, aan kruispunten van belangrijke straten, en plaatsen waar publieke waterputten werden aangelegd, fungeerden ook als een plaats van openbare ontmoeting, als pleinen zonder een specifieke economische functie zoals een of andere markt. Voorbeeld binnen het hier behandelde onderzoeksgebied is de samenkomst van de vroegere Korte Ridderstraat met de Sint-Jansstraat en de huidige Mageleinstraat, waar eveneens een publieke waterput stond. Verder in de Korte Ridderstraat, richting Donkersteeg, was er een verbreding leesbaar in de rooilijn van het zuidelijke bouwblok. Deze lag oorspronkelijk ongeveer 1 meter meer naar het zuiden. Voorts, ter hoogte van het latere Goudenleeuwplein, bevond zich het vroegere Ten Putte dat het kruispunt vormde van de Korte Ridderstraat, de huidige Donkersteeg, het steegje dat naar

Afbeelding 22. Beeld op het organische pakket bij de archeologische doorsnede van de Hoogpoort (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

Klein Turkije leidde en de *Nuwelsteghe*. Op dit toch wel vrij korte traject vanaf het Belfort tot de Korenmarkt konden dus al verschillende verbredingen in het traject onderscheiden worden. Opvallend is dat de centrale verbreding in de Korte Ridderstraat vermoedelijk in de 15de eeuw werd opgeheven en dat men de rooilijn toen heeft aangepast. Ook op de as Nederpolder-Hoogpoort vallen dergelijke verbredingen op. Voorts lijkt het er op dat deze verbredingen zich vooral ter hoogte van concentraties Stenen situeerden, misschien om op deze manier een praktische ruimte te creëren voor het laden en lossen van de goederen. Aan de uiteinden van de assen met Stenen is telkens opnieuw een versmalling merkbaar. Het meest opvallend is deze aan de westzijde van beide assen. De Donkersteeg is helemaal geen brede praktische straat meer alvorens de Korenmarkt te bereiken en de Hoogpoort vormde plots een trechter bij de overgang naar de Groentenmarkt (voorheen Vismarkt). Eigenlijk vormen alle tussenliggende straten, meer steegjes, verbindingen tussen deze assen.

10. De ‘Plaetse’

Ten oosten van het bouwblok Korte Ridderstraat-Stadhuis legden de opgravingen de rooilijn bloot van een verbrede straat. De aflijning was in recente tijd verlegd en lag oorspronkelijk vrij dicht bij het Belfort. Op die manier sneden de opgravers een klein plein aan dat door vroeger archeologisch onderzoek aan de Botermarkt⁵⁹ in de belangstelling was gebracht. In feite gaat het om de paradeplaats of *Plaetse*, een plein dat vooral in het begin van de 14de eeuw vorm kreeg toen de stad investeerde in schepenhuisen en in een Belfort, beide symbolen voor een vrijgevochten stad.

In de genese van heel wat historische steden in Noordwest-Europa ontstond een eerste (markt)plein net buiten de oudere handelsnederzetting⁶⁰. In de oudere handelsplaatsen van de 9de-10de eeuw ontbreekt meestal een echt marktplein. Dat heeft natuurlijk ook te maken met de ontwikkeling van de steden die inmiddels een belangrijke politieke en administratieve functie hadden gekregen. Die veranderingen zijn in Gent goed te dateren en verwijzen naar het begin van de 14de eeuw. Toen kreeg de *Plaetse* wellicht voor het eerst vorm, zij het mogelijk nog embryonaal.

De beslissing om van de *Plaetse* het centrum te maken van de middeleeuwse stad – en bij uitbreiding van de hedendaagse stad door de nog steeds bestaande stadhuisfunctie – werd beïnvloed door zowel politieke als sociaal-economische beslissingen. Met het verdrag van Senlis van 1301 kreeg Gent een hervormd stadsbestuur⁶¹. De dictatoriale schepenbank van de erfachtige patriciërs werd vervangen door twee banken van dertien schepenen, waartoe ook de vertegenwoordigers van de ambachten en neringen toegang hadden. De schepenen van de keure en de schepenen van gedele kozen elk voor een eigen schepenhuis met afhankelijkheden. Van in het begin van de 14de eeuw opteerden de schepenen van de keure voor een reeks huizen aan de hoek van Hoogpoort en *Plaetse*, de voorlopers van het nog bestaande 16de-eeuwse schepenhuis in laatgotische architectuur. De schepenen van gedele bouwden een nieuw huis aan de westzijde van de *Plaetse*. Daarvan werden nog enkele bakstenen funderingen bij opgravingen

⁵⁹ LALEMAN, M.C., STOOPS, G. & THOEN, H., *Botermarkt*, 1997, pp. 94-96.

⁶⁰ VERHULST, A., 1989. Voor een vergelijkbare situatie in Aalst, zie: DE GROOTE, K., e.a., *Op zoek naar de oudste middeleeuwse bewoning aan de Grote Markt te Aalst (prov. Oost-Vlaanderen). Het onderzoek van afval- en beerkuilen uit de twaalfde tot de veertiende eeuw*, in: *Relicta*, Brussel, 2009, nr. 4, pp. 135-204.

⁶¹ BOONE, M., *Het ‘Charter van Senlis’ (november 1301) voor de stad Gent. Een stedelijke constitutie in het spanningsveld tussen vorst en stad (met uitgave van de tekst)*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, 2003, nr. LVII, pp. 1-46. Zie ook: VAN LEEUWEN, J., *Het decor van een machtswissel. Ruimtegebruik bij de Gentse wetsvernieuwing in de vijftiende eeuw*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, 2003, nr. LVII, pp. 49-53.

teruggevonden⁶². Dit gebouw verdween bij de realisatie van een nieuw schepenhuis van gedele in de late 16de en het begin van de 17de eeuw. De rooilijn van de *Plaetse* werd toen meer westelijk afgebakend. Pas in de 19de eeuw kwam de naamgeving Botermarkt in gebruik⁶³. Wellicht niet geheel toevallig werden de schepenhuisen opgetrokken centraal op de verbinding tussen de twee belangrijkste handelsassen van de middeleeuwse stad. Tot omstreeks 1900 bleef dit kleine centrumplein duidelijk herkenbaar in het stedelijke weefsel (afb. 23). De *Plaetse* strekte zich uit vanaf de Hoogpoort tot aan het Belfort. Het plein werd geflankeerd door de schepenhuisen waarvoor oudere huizen moesten plaats maken, en door het Sint-Jorishof, het corporatiehuis en de doelen van de belangrijkste stedelijke militie.

Afbeelding 23. De Botermarkt of vroegere 'Plaetse' vóór het trekken van de Borluutstraat, nu Belfortstraat (Stad Gent, Stadsarchief)

⁶² LALEMAN, M.C., STOOFS, G. & THOEN, H., *Botermarkt*, 1997, pp. 94-96.

⁶³ FRIS, V., *De oude straatnamen van Gent*, Gent, 1925, p. 39.

De *Plaetse* is zonder meer *a highly articulated political space around which political statements could be made*, zoals historicus Marc Boone⁶⁴ het stelt. De officiële politieke betekenis onderstreept de identiteit van de laatmiddeleeuwse stad binnen haar politieke en economische context, monumentaal en architecturaal. De *Plaetse* was geen echt marktplein met een dominante economische betekenis zoals bijvoorbeeld de Vrijdagmarkt en de Korenmarkt. De creatie van een plein met politieke identiteit, zoals de *Plaetse*, bevestigde eveneens het onderscheid tussen ‘stad’ en ‘platteland’. Dit was wellicht een van de grote stedelijke vernieuwingen uit de tweede helft van de 13de en het begin van de 14de eeuw⁶⁵. De 14de-eeuwse stedelijke vernieuwingen kwamen voorts ook tot uiting in de aanleg van nieuwe bruggen en kaaien, en in de massale uitvoering van bestratingen⁶⁶.

De *Plaetse* was een relatief klein stadsplein en kan moeilijk de vergelijking doorstaan met de grote marktpleinen van andere middeleeuwse steden zoals Brugge, Ieper, Oudenaarde of Brussel. Zelfs in vergelijking met een stad als Damme blijkt de *Plaetse* een relatief smal en klein plein, meer een verbrede straat die als administratief centrum van de stad vooral symboolwaarde had door de omringende bebouwing. De betekenis van dit plein ging trouwens volledig verloren en bij een zoektocht naar de ‘eigenlijke’ markt van Gent circuleerden dan ook andere pleinen zoals de Korenmarkt, de Groentenmarkt (vroeger Vismarkt) of de grote Vrijdagmarkt. Elk van deze pleinen heeft een afzonderlijke geschiedenis die eveneens in de stadsontwikkeling is in te schrijven, maar die niet diezelfde symboolwaarde had als de *Plaetse*. Dat Gent zoveel mogelijkheden biedt, heeft wellicht in de eerste plaats te maken met de aard van de binnenlandstad, een *ville pluricellulaire* zoals alleen de grote steden van dat ogenblik te beurt viel. Er dient aan herinnerd dat de 12de-eeuwse stad met haar 80 hectare binnen de omwalling⁶⁷ en de 14de-eeuwse stad met 644 hectare bin-

⁶⁴ BOONE, M., *Urban space and political conflict in state medieval Flanders*, in: *Journal of Interdisciplinary History*, 2002, jg. 32 nr. 4, p. 63a.

⁶⁵ Zie ook: BOONE, M., *Brügge und Gent um 1250: die Entstehung der flämischen Städtelandschaft*, in: HARTMANN, W., (ed.), *Europas Städte Zwischen Zwang und Freiheit. Die europäische Stadt um die Mitte des 13. Jahrhunderts*, Regensburg, 1995, pp. 97-100; BOONE, M., *Urban space and urban identity in late medieval Europe. Espace urbain, identité urbaine dans l'Europe du bas moyen âge*, in: BOONE, M. & STABEL, P. (eds), 2009, pp. VII-XI; BOONE, M., 2002, p. 623-625; HOWELL, M., *The spaces of late medieval urbanity*, in: BOONE, M. & STABEL, P. (eds), 2000, pp. 3-22.

⁶⁶ Vergelijk ook met bevindingen voor Brussel. Zie: VANNIEUWENHUYZE, B., *Le pavage des rues à Bruxelles au Moyen Age*, in: *Congrès de l'Association des Cercles francophones d'Histoire et d'Archéologie de Belgique, 26-28 août 2004*, Ottignies, 2007, pp. 299-307; VANNIEUWENHUYZE, B., *Buren, straten en aanknopingspunten: plaatsbepaling in het laatmiddeleeuwse Brussel (dertiende-zestiende eeuw)*, in: *Stadsgeschiedenis*, Hilversum, 2009, jg. 4 nr. 2, pp. 97-114.

⁶⁷ Zie onder meer: CAPITEYN, A., CHARLES, L. & LALEMAN, M.C., *Historische atlas*, 2007, pp. 16-17.

nen de laatmiddeleeuwse fortificatie van 13 kilometer in de middeleeuwen tot de grootste urbane centra van Noordwest-Europa behoorden⁶⁸. Reeds in 1993 onderstreepte historicus Adriaan Verhulst⁶⁹ de argumenten om af te stappen van de enkelvoudige of mononucleaire benadering waarmee Henri Pirenne⁷⁰ en Guillaume Des Marez⁷¹ de vroege ontwikkeling van de middeleeuwse stad probeerden te verklaren. Zij zagen vooral heil in een door hen genoemd *suburbium* tussen de Vismarkt⁷² (thans Groentenmarkt) en de Hoogpoort, dat door de aantrekking en de bescherming van een *castrum* – voor hen het Gravensteen – in de 10de eeuw economische betekenis kreeg. Sinds de jaren 1950 heeft het onderzoek naar het ontstaan en de vroegere ontwikkeling van Gent een hele evolutie doorgemaakt. Hoewel heel wat aspecten nog hypothetisch zijn door de schaarste van zowel materiële als geschreven bronnen, is toch duidelijk dat heel wat prestedelijke nederzettingkernen een rol hebben vervuld bij de vorming van de eerste middeleeuwse stad, een handelsnederzetting van zowat 6 hectare bij de Schelde⁷³.

11. Het Belfort

Het symboolmonument aan de *Plaetse* was het Belfort of de gemeentetoren die Gent aanwees als een vrije, geprivilegieerde stad. De toren kwam er op de plaats waar de Korte Ridderstraat en de *Plaetse* elkaar vervoegden (afb. 24), net buiten de oudere portusomwalling. De onderste delen van het Belfort werden vrij gedetailleerd archeologisch onderzocht⁷⁴. Op een onderbouw van uitsluitend Door-

⁶⁸ Zie onder meer: CAPITEYN, A., CHARLES, L. & LALEMAN, M.C., *Historische atlas*, 2007, pp. 22-23; BOONE, M., *Een middeleeuwse metropool*, in: BOONE, M. & DENECKERE, G., *Gent stad van alle tijden*, Brussel-Gent, 2010, pp. 51-95.

⁶⁹ Zie onder meer: VERHULST, A., *Ontstaan en vroegste geschiedenis van Gent: stand van het onderzoek*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*, Gent, 1993, nr. XLVII, pp. 15-27.

⁷⁰ Zie onder meer: PIRENNE, H., *Coup d'oeil sur l'histoire de Gand*, in: *Gand. Guide illustré*, Gand, 1905; PIRENNE, H., *Les villes et les institutions urbaines*, Paris-Bruxelles, 1939, dl. 2, pp. 141-149.

⁷¹ DES MAREZ, G., *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge et spécialement en Flandre*, Gand-Paris, 1898.

⁷² De oudste vermelding van de Vismarkt als 'in foro piscium' van 1191 wordt daarbij vaak als doorslaggevend argument aangehaald, zie: GYSSELING, M., *Gents vroegste geschiedenis*, 1954, p. 82; BLOCKMANS, F., *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen-'s Gravenhage, 1938, p. 469. Maar eigenlijk betekent dit enkel dat er toen in Gent, en wellicht al veel langer op een bepaalde plaats vis werd verhandeld. De Vismarkt (huidige Groentenmarkt), waarbij deze vermelding doorgaans wordt geassocieerd, was tot in de 17de eeuw doorkruist door greppels of kanalen waarop de boten met vis konden aanleggen.

⁷³ Zie voor de meest recente status questionis: DECLERCQ, G. & LALEMAN, M.C., *Archeologie van de sedelijke ruimte*, 2010, pp. 19-49.

⁷⁴ BAILLIEUL, B. & RAVESCHOT, P., *Geeft het Secreet zijn geheimen prijs?*, in: *Stadsarcheologie*, Gent, 1984, jg. 8 nr. 1, pp. 37-51. Met dank ook aan archeoloog Gunter Stoops, Dienst Stadsarcheologie, die het meest recente archeologische onderzoek in het Belfort, in het kader van de restauratiewerken, leidde.

nikse steen werden de hogere verdiepingen met bakstenen gebouwd. Enkel de buitenmantel (het buitenparement) bleef van goed behouwen blokken Doornikse steen en voor de meer gesculpteerde delen koos men hardsteen uit groeven van Ecaussines. Uitzonderlijk zijn de 14de-eeuwse tekeningen of *beweerven* die in de Bijlokecollectie van het STAM bewaard bleven. Aan de hand van de stadsrekeningen is de oprichting van het Belfort goed te volgen. In 1313 begon men met de werken voor de bouw van de toren. Herhaaldelijk werden die vertraagd of stilgelegd omwille van de ontbrekende financiële middelen, door onrusten of oorlog. Jan van Haelst, meester-metselaar, en Jan Brouckard, meester-timmerman, zouden de werken hebben geleid. De belangrijkste meester-steenhouwer was Jan Foukère (Foucard) die onder meer naar Ecaussines reisde voor de belangrijkste stenen bouwonderdelen. De stadsrekeningen uit de jaren 1320 geven ook aan dat vooral Andries den Quareelmakere duizenden bakstenen leverde voor de bouw van het Belfort. Op de bouwerven van het schepenhuis en het Belfort wordt Andries den Quareelmakere vaak samen vernoemd met steenhouwer Coline van Antoenien (Colin van Antoin), een ambachtsman uit de Doornikse regio. In 1315 goten de klokkengieters Jan van Ludeke en Jan van Roosbeke de grote ban- of stormklok die de naam Roeland meekreeg. In 1324-1325 was de torenromp voltooid en hing men de banklok op. Onder leiding van meester Jan van Akerne werd in 1336-1338 de aanzet van de klokkenkamer en de hoektorens gemetseld. Boven de breed uitgewerkte kroonlijst, voorzien van grote waterspuwers⁷⁵, plaatste men de vier beelden van de torenwachters. Maar de honderdjarige Oorlog onderbrak opnieuw de bouwwerken. Pas in 1376 hernam men de werkzaamheden. De stenen bekroning werd echter niet voltooid. Jan en Klaas van Akerne verklaarden zich bereid een houten klokkentoren op te richten en daar het eerste stadsuurwerk in onder te brengen. Op het onafgewerkte stenen massief legden zij een vloer en bouwden daarop een achthoekige lantaarn met een hoogte van ongeveer 8,40 meter. Daarboven kwam een spitse, met schaliën gedekte kap. Roeland werd in het nieuwe klokkenruim gehesen. Eindelijk in 1380 raakte het Belfort toch voltooid en werd op de torenspits een draak geplaatst⁷⁶.

De oprichting van het Belfort als symbool voor de vrije gemeente was een niet te ontkennen *Landmark*, een algemeen verspreid fenomeen in het graafschap

⁷⁵ Zie ook: LALEMAN, M.C., *Graslei: laatmiddeleeuwse sculpturen*, in: *Archeologisch onderzoek in Gent 2000-2009*, (*Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, reeks 2 nr. 3), Gent, 2009, pp. 17-20.

⁷⁶ NOWE, H., *Het Belfort van Gent*, Gent, 1949; DE SMIDT, F., *Het verhoudingsstelsel van "dbeweerv vanden beelfroete" van Gent*, in: *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, Brussel, 1975, jg. 37 nr. 2, pp. 3-30.

*Afbeelding 24. Het Belfort gezien vanuit het perspectief van de Korte Ridderstraat
(Stad Gent, Stadsarchief)*

Vlaanderen⁷⁷. De gemeentetoren van Tournai (Doornik) gaat door voor het oudste voorbeeld en zou van kort na 1180 dateren toen de Franse koning Philip August stedelijke vrijheden toekende. Wat er nog van het originele bouwwerk overblijft, zou nader moeten worden onderzocht. Los van de restauraties en herstellingen uit recente tijd kende dit Belfort een belangrijke verbouwing in 1294 en werd de toren aanzienlijk verhoogd in 1396. De inplanting, op namelijk 100 meter van de kathedraal, paste wellicht ook in het bevestigen van de stedelijke autonomie ten opzichte van het dominant aanwezige kerkelijke gezag. De meeste andere bekende belforten, zoals Ieper en Brugge, ontstonden in de tweede helft van de 13de eeuw en ondergingen ingrijpende verbouwingen in de 14de eeuw.

⁷⁷ VAN UYTVEN, R., *Flämische Belfriede und südniederländische städtische Bauwerke im Mittelalter: Symbol und Mythos*, in: HAVERKAMP, H. (red.), *Information, Kommunikation und Selbstdarstellung in mittelalterlichen Gemeinden*, München, 1998, pp. 148-154; COOMANS, T., *Belfries, Cloth Halls, Hospitals and Mendicant Churches: a new urban architecture in the Low Countries around 1300*, in: GAJEWSKI, A. & OPACIC, Z., *The year 1300 and the creation of a new European Architecture, (Architectura Medii Aevi*, nr. 1), Turnhout, 2007, pp. 189-190.

In dat overzicht komt het Gentse Belfort dus zeer laat en past hij in een tweede golf van stedelijke affirmatie. De eerder vermelde Sint-Niklaaskerk met stedelijke wachttoren sluit echter wel aan bij de oudste reeks. Indien zo, dan moet de functie van de Sint-Niklaaskerk als gemeentetoren vanuit een andere dynamiek dan die van de *Plaetse* en de 14de-eeuwse schepenhuisen worden bekeken. Geheel onlogisch is dit echter niet, aangezien Sint-Niklaas de parochiekerk was van de handelaars en van heel wat Gentse patriciërsfamilies, zoals uit tal van andere bronnen blijkt. De betekenis van de Sint-Niklaaskerk binnen de Gentse stadsontwikkeling moet verder worden bekeken in samenhang met het ontstaan van de Korenmarkt⁷⁸, een onderwerp dat buiten het kader van deze bijdrage valt.

Historici onderscheiden nog een derde periode van stedelijke affirmatie aan het eind van de 15de eeuw. De bouw van het laatmiddeleeuwse schepenhuis in de jaren 1480 vormt daar de Gentse illustratie van en wordt gelieerd aan de pogingen om stedelijke privileges te bevestigen in de machtsstrijd tegen Maximiliaan van Oostenrijk⁷⁹. Opstanden van die aard lijken immers ook steeds een impuls te hebben gegeven aan uitingen van stedelijke trots, net als in de 14de eeuw⁸⁰. Het lijkt dus dat de politieke strijd om de instandhouding van stedelijke privileges vaak gepaard is gegaan met bouwcampagnes van stadsgebouwen die de Gentse politieke autonomie symboliseerden. Dit blijkt niet alleen uit de bouwcampagnes van openbare gebouwen, maar ook uit die van nieuwe huizen van de leidende patricische elite. Dat het archeologische patrimonium van de site Emile Braun ook bevestigingen bevat voor deze derde golf van manifeste *urban identity* komt naar voren in de talrijke, zij het veelal fragmentarische bouwresten die in de latere 15de eeuw kunnen worden geplaatst. Hoewel dit aspect van het archeologische onderzoek thans nog onvoldoende is uitgewerkt, kan nu al gesteld dat de huizen in de bouwblokken ten zuiden van het vermelde schepenhuis in die periode alle ingrijpend werden verbouwd en aangepast. Mogelijk pasten die verbouwingen in het bijkomend etaleren van het stedelijke ‘kunnen’.

⁷⁸ Zie voor het archeologisch onderzoek op de Korenmarkt: LALEMAN, M.C. & STOOPS, G., *Korenmarkt*, in: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, Gent, 1998, jg. 22 nr. 1, pp. 31-33 & nr. 2, p. 60; BRU, M.A. & VERMEIREN, G., *Archeologisch vooronderzoek op de Korenmarkt, Gent (O.-VL)*, in: *Archaeologia Mediaevalis*, Namur, 2008, nr. 31, pp. 28-33 & Gent, 2009, nr. 32, pp. 101-108.

⁷⁹ HAEMERS, J., *For the common good: state power and urban revolts in the reign of Mary of Burgundy (1477-1482)*, (*Studies in European urban history (1100-1800)*, nr. 17), Turnhout, 2009, pp. 203-205.

⁸⁰ Zie ook: VERBRUGGEN, R., *Geweld in Vlaanderen: macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, 2005.

12. De Poeljemarkt

In tegenstelling tot wat altijd werd aangenomen, volgde de *Nuwelsteghe* – beschouwd als voorganger van de Poeljemarkt – niet de rooilijn van het stadhuis-complex. De opgravingen brachten een ander tracé aan het licht en toonden eveneens aan dat de Poeljemarkt niet zo maar de verbreding van de *Nuwelsteghe* was (afb. 25). Materieel gezien werden er huizen en/of huisdelen afgebroken bij het ontstaan van de Poeljemarkt die niet alleen de oudere steeg verving, maar onderdeel was van een ruimer concept met visie, te plaatsen in de late 16de en gerealiseerd in het begin van de 17de eeuw.

Afbeelding 25. Situering van de Nuwelsteghe, voorloper van de Poeljemarkt (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

De archeologisch vastgestelde ingrepen zijn immers te koppelen aan belangrijke werken voor het stadhuiscomplex, namelijk de herbouw van het schepenhuis van gedele met hoofdgevel aan de (huidige) Botermarkt⁸¹. De stadsrekeningen van 1590-1591 getuigen van de belabberde toestand van het oude schepen-

⁸¹ Zie vooral: VAN TYGHEM, F., *Het Stadhuis*, 1978, dl. 1, pp. 152-256 en pp. 206-218, met verwijzing naar de gepubliceerde bronnen in dl. 2. Zie ook: EVERAERT, G., LALEMAN, M.C. & LIEVOIS, D., *Natuursteen in Gent: materiële getuigen en geschreven bronnen*, in: CNUUDE, V., e.a. (red.), *Gent...Steen-goed!*, Gent, 2009, pp. 119-127.

huis van gedele en van de dringende herstelwerkzaamheden die nodig waren in de griffie en de schepenkamer erboven. Vanaf 1594 melden de rekeningen de aankoop van huizen in de *Pisteghe* (*Pisseghe*, thans Stadhuissteeg) om af te breken en de 'erven' van de schepenhuisen te vergroten. Daartoe behoorde ook het huis van smid Jacob Lutens, op de hoek van de *Pisteghe* en de *Nuwelsteghe*, dat de stad op 13 mei 1598 aankocht voor 80 pond groot. Lutens mocht er blijven wonen en werken als huurder tot aan de sloop, wat uiteindelijk pas in 1612 gebeurde. De eigenlijke bouwwerken voor het nieuwe schepenhuis van gedele startten in 1595. Op 4 juli 1595 plaatste jonkheer Philips Triest, heer van Auweghem en voorschepen van de keure, de eerste steen. De belangrijkste rol bij de geplande nieuwbouw was in eerste instantie Loys Heinderickx (Heindrickx), gezworen metselaar en erfscheider van de stad. Hij leverde plannen, geveltekeningen, details voor het steenhouwerwerk, althans voor de eerste twee bouwlagen (bovengronds). In zijn eerste concept bleek het nieuwe schepenhuis veel bescheidener dan het uiteindelijke resultaat. Na de dood van Heinderickx nam Arent van Loo de leiding van de werken over. Nog steeds volgens de stadsrekeningen kreeg hij een vergoeding voor ontwerpwerk ten behoeve van de zuidelijke gevels (thans kant Poeljemarkt). Door financiële problemen waren er echter weinig bouwactiviteiten tot in 1600-1601. Van dan af werden er in de rekeningen ook bedragen genoteerd voor de afbraak van huizen, onder meer in 'het achterste kwartier' van het schepenhuis van gedele. Bij de rekeningen van 1612-1613 komt het huis van Jacob Lutens voor, vermeld als gelegen naast De Fontaine (thans Goudenleeuwplein). De afbraak wordt vermeld als nodig voor het verbreden van de 'straat', in casu de *Nuwelsteghe*. Vanaf 1601 werd beeldsnijder en schrijnwerker Jacob Ondermaercq ingeschakeld voor de wijzigingen aan het ontwerp van het schepenhuis. Er werd een derde bouwlaag toegevoegd zodat boven de Dorische en Ionische decoratie van de onderliggende verdiepingen ook een Korinthisch niveau kon worden gerealiseerd. Na het overlijden van Arent van Loo in 1604 namen verscheidene bouwvaklieden de leiding van de bouwwerken over tot aan de afwerking van de nieuwe interieurs in 1622.

Het is wel duidelijk dat het verbreden van de *Nuwelsteghe* niet een gewone utilitaire of zuiver technische ingreep was. De oprichting van het nieuwe schepenhuis van gedele en zijn afhankelijkheden gebeurde binnen een nieuwe aflijning van het schepenhuiscomplex, een plattegrond die afweek van de perceelstructuur van het oudere bouwblok. De nieuwe aflijning, die ook aan de oostelijke zijde (kant Botermarkt) archeologisch werd vastgesteld⁸², moest de

⁸² LALEMAN, M.C., STOOPS, G. & THOEN, H., *Botermarkt*, 1997.

renaissance-architectuur beter tot haar recht doen komen. Om die gevels de nodige zichtruimte aan de zuidkant te geven, creëerde men een rechtgetrokken en verbrede straat, die naderhand de naam van Poeljemarkt meekreeg. Aangezien de aankopen van de huizen om dit plan te realiseren al van de late 16de eeuw dateerden, kan men ervan uitgaan dat ook het concept toen al bestond en misschien door erfscheider Loys Heynderickx was bedacht. Erfscheiders waren immers beëdigde landmeters en meesters uit het bouwvak. Zij waakten niet alleen over de correcte toepassing van het Gentse gewoonterecht inzake bouwen, verbouwen en erfdiensbaarheden. De schepenen deden immers tevens een beroep op hen voor aanleg en verbredingen van straten, stedelijke bouwactiviteiten, schattingen en betwistingen⁸³. Vanuit deze gegevens kan de aanleg van de verbrede *Nuwelsteghe* als plein bij het nieuwe schepenhuis van gedele een idee geweest zijn van Heynderickx. In dat geval dient erop gewezen dat de realisatie van de open ruimte hoorde bij een lager schepenhuis van gedele. De derde verdieping en de twee hoge topgevels kwamen er pas later bij, toen het ontwerp begin 17de eeuw werd gewijzigd. Uit de stadsrekeningen blijkt niet dat de stedenbouwkundige visie daaraan werd aangepast. Er werd aan de zuidkant niet meer ruimte of afstand gecreeërd dan oorspronkelijk voorzien.

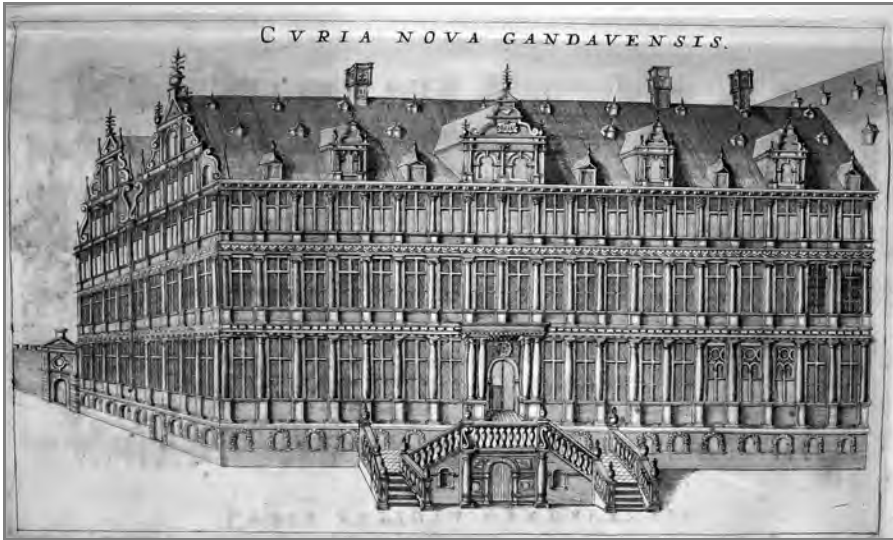
Behalve het zeer hoge, imponerende en dominerende schepenhuis was de nieuwe bebouwing aan beide zijden van de nieuwe, brede straat afgestemd op de architectuur van het oorspronkelijke renaissance-schepenhuis. Dit gold zowel voor de nieuwe private bebouwing aan de zuidzijde, als voor de officiële gebouwen aan de noordzijde. Er dient op gewezen dat de witbepleisterde gevel met het driehoekige fronton van de Armenkamer pas in 1750 werd gerealiseerd. De nieuwe gevel van de Armenkamer aan de 'Poelderijmarkt' dateerde al van 1629. Een beeld van de 17de-eeuwse Poeljemarkt kort na de realisatie vindt men op een gravure van Antonius Sanderus (afb. 26). Het lagere gebouw ten westen van het schepenhuis van gedele kwam er pas in 1880-1881 en werd gerealiseerd naar ontwerp van architect Charles Van Rysselberghe (1850-1920)⁸⁴.

13. Burgemeester Van Crombrughe

De opgravingen in de Cataloniëstraat wezen uit dat de erg smalle *Cattesteghe* op een bepaald tijdstip werd verbreed en dat de bebouwing aan de noordzijde van

⁸³ CHARLES, L., e.a., *Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent*, Gent, 2001, p. 105.

⁸⁴ VAN TYGHEM, F., *Het Stadhuis*, 1978, dl. 1, pp. 240-242.

Afbeelding 26. Gezicht op het Schepenhuis van Gedele en de Poeljemarkt, Antoon Sanderus, 1637-1641 (Stad Gent, Stadsarchief)

de steeg over een strook van ca. 6 meter werd gesloopt. Na de verbreding ontstond een nieuw gevelfront op de nieuwe rooilijn (afb. 27).

Deze materiële vaststellingen kunnen worden verbonden met de beslissing van 1834-1836 onder burgemeester Jozef Van Crombrugge (1770-1842)⁸⁵ om de *Cattesteghe* te verbreden tot Cataloniëstraat. Voor deze stedenbouwkundige ingreep werd ook het hotel 'De Grootte Kroon' (De Grote Croone), met hoofdgevel aan de Sint-Jansstraat en een andere zijgevel in de Korte Ridderstraat door de stad verworven. Het werd deels gesloopt. Het overgebleven gedeelte werd opnieuw verkocht en daar verrees dan een horecazaak, bekend als het Luxemburgse koffiehuis. De sloop van het vermelde hotel gaf de gelegenheid aan oudheidkundige Auguste Van Lokeren (1799-1872) om een aantal bouwkundige relictten archeologisch te documenteren. Ze verdwenen echter niet, maar bleven verder deel uitmaken van het bodemarchief aangezien het stadsarcheologische team dezelfde sporen in 2009 opnieuw kon opgraven.

De stedenbouwkundige ingrepen in de jaren 1830 onder burgemeester Van Crombrugge worden doorgaans afgedaan als een oplossing voor circulatieproblemen en typische ad hoc-interventies. Hoewel nog nooit in hun geheel bestu-

⁸⁵ DEVOLDER K., *Gij die door 't volk gekozen zijt. De Gentse gemeenteraad en haar leden 1831-1914*, (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde, nr. XV), Gent, 1994, pp. 411-412.

Afbeelding 27. Gezicht op de opgravingen in de Cataloniëstraat met aanduiding van de opeenvolgende rooilijnen (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

deerd, blijkt toch dat tracés zoals de Cataloniëstraat, maar ook onder meer de Brabantdam, de Vogelmarkt, de Zonnestraat, de Volderstraat⁸⁶ niet enkel vanuit utilitair oogpunt werden gerealiseerd. Het waren bewuste stedenbouwkundige ingrepen die ontstonden vanuit een visie om zichtassen te creëren met bredere straten, vaak begrensd door nieuwe, dus witbepleisterde rijhuizen met horizontale lijstgevels. Het verbreden van de *Cattesteghe* had de bedoeling om het zicht vanaf de Kleine Korenmarkt op Sint-Niklaaskerk, Belfort, Lakenhal (voorgevel) en Sint-Baafskathedraal te optimaliseren. De nieuwe zuidelijke rooilijn gaf tevens de kans eigentijdse eenheidsbebouwing te realiseren, zoals dit nog door fotografische beelden bekend is (afb. 28). Vandaag is die gevelwand goed te vergelijken met de architectuur langsheen Brabantdam en Vogelmarkt, tussen het François Laurentplein en de Kouter. Laten we er trouwens aan herinneren dat het denken over de stad en over het omgaan met het waardevolle historische verleden van deze stad al in de Hollandse tijd op gang was gekomen. Kenmerkend was niet in het minst, in 1823, de oprichting van een *Commission pour la*

⁸⁶ Zie onder meer: DECAVELE, J., PAIRON, E. & VAN DE WIELE, J., *Een vreemde eend in de Belgische bijt. Gent in de periode 1850-1860*, Gent, 1980, p. 88.

Afbeelding 28. De bebouwing na de verbreding van de Cattedeghe tot Cataloniëstraat in 1834-1836, gezien vanaf de Kleine Korenmarkt-Veldstraat (Stad Gent, Stadsarchief)

conservation des monuments & des objets d'art, de voorloper van de latere Stedelijke Commissie voor Monumenten en één van de eerste dergelijke commissies.

14. Een groots werk van ontbloting

Dat het hele bouwblok tussen Cataloniëstraat en Goudenleeuwplein/Korte Ridderstraat bovengronds werd gesloopt en tot archeologisch patrimonium gereduceerd, werd door de opgravingen ten volle aangetoond. De idee van deze zeer ingrijpende stedenbouwkundige operatie ging uit van burgemeester Emile Braun (1849-1927), voorheen hoofdingenieur van stadswerken⁸⁷. In die laatste hoedanigheid lokte hij trouwens de eerste beslissingen uit voor de uitvoering van het zogenoemde Zollikofer-De Vigneplan⁸⁸, een initiatief dat de Belgische *Compagnie Immobilière*, een dochtermaatschappij van de *Société Générale*, aan het College

⁸⁷ DEVOLDER, K., *Gij die door 't volk*, 1994, p. 250.

⁸⁸ ADRIAENSEN, F., *Het Zollikofer-De Vigneplan en de Compagnie immobilière*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, Gent, 1986, jg. 4 nr. 1-2, pp. 6-87; LAPORTE, D., *Het Zollikofer-De Vigneplan (1882-1905) en de verdere ontwikkeling van de oude portus*, in: *De Gentse portus aan de Reep. Een historische verkenning*, Gent, 2004, pp. 28-31.

voorstelde. Ingenieur Eduard Zollikofer en architect Edmond De Vigne (1842-1918) waren immers de ontwerpers van een grootse stadsurbanisatie die tot doel had het Zuidstation – met hoofdgevel aan het huidige Graaf van Vlaanderenplein – en het stadscentrum bij de Korenmarkt op een eigentijdse manier met elkaar te verbinden⁸⁹. Om dit te realiseren waren saneringen nodig zoals het dempen van de Oude Schelde, het gedeeltelijk overwelfen van de Schelde/Reep en het ophogen van te laag gelegen moerasgronden. De uitvoering van het Zollikofer-De Vigneplan veronderstelde ook de aanleg van rechte, nieuwe straten doorheen oudere bouwblokken en de opgave van het historisch gegroeide stadsweefsel. De nieuwe straten moesten vooral kansen bieden voor nieuwe panden met attractieve winkels en horeca om Gent terug een status van grote aantrekkelijke stad te geven of zoals men het toen stelde ‘om op die manier Gent uit de provinciale sfeer te verheffen’. Tenslotte was het ook de bedoeling om de grote monumenten die de identiteit van de stad bepaalden, zoals de rij van de dreef met Sint-Niklaaskerk, Belfort en Sint-Baafskathedraal, vrij te maken van de omringende, ‘hen verstikkende’ bebouwing. Het vrij maken van deze monumenten moest de archeologisch-historische betekenis van de stad beklemtonen en zo ook een bepalende factor zijn in het ontluikende toerisme van Europese steden. Op die manier hoopten beleidsmensen zoals Braun het ‘schone’ aan het ‘moderne’ en het ‘nuttige’ te koppelen, hoewel de realisatie van dit *grootsch werk van ontblooting*, zoals Alfons Van Werveke het stelde⁹⁰, bij heel wat Gentenaren veel weerstand opriep, niet in het minst bij de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde⁹¹. Ondanks alle oppositie startten de werken, die in talrijke fazen waren opgesplitst, in 1880. De realisatie omvatte vooral de Nederscheldewijk, vanaf het Zuidstation tot aan het dan gecreeëde Sint-Baafsplein. Verder westelijk vormden de werkzaamheden een ietwat late uitloper van het aanvalkelijke concept. De sloop van het huizenblok tussen de Cataloniëstraat, de Sint-

⁸⁹ CAPITEYN, A., *Gentse torens achter rook van schoorstenen. Gent in de periode 1860-1895*, Gent, 1983, pp. 29-31.

⁹⁰ VAN WERVEKE, A., *Wat er in de XIXde eeuw van onze Nationale Kunstschat gewerd*, in: *Vlaamsch België sedert 1830*, 1907, p. 36-37.

⁹¹ Kenmerkend bijvoorbeeld is de volgende zinsnede uit het betoog van Emile Braun voor de vermelde Maatschappij: Nous avons les mêmes aspirations. Nous voyons peut-être les choses sous des points de vue un peu différents. Vous autres, vous êtes les professionnels de l'archéologie [sic]; quant à moi, j'envisage l'archéologie peut être à un point de vue utilitaire, mais je l'aime profondément aussi, quoique à ma façon. J'estime qu'à Gand, où les richesses et les trésors d'art et d'archéologie sont si nombreux, nous avons pour devoir de les mettre en relief et en valeur. Nous rendons ainsi un immense service non seulement à ceux qui aiment l'archéologie pour elle-même, mais encore à ceux qui l'aiment pour ce qu'elle rapporte. Zie: KLUYSKENS, P., *Emile Braun*, in: *Ghendtsche Tydinghen*, Gent, 1995, jg. 24 nr. 6, pp. 318-325. De term archeologie wordt in deze passage niet benut voor de hedendaagse wetenschappelijke archeologie met haar doelstellingen en werkmethode, maar voor de herwaardering van het bovengrondse historische patrimonium.

Niklaaskerk, het Goudenleeuwplein en de Korte Ridderstraat spreidde zich over verschillende loten tussen 1889 en 1906, waarvoor telkens een bestek werd opge maakt⁹². De huizen werden eerst bezocht en een lijst van waardevolle bouwonderdelen die dienden te worden gerecupereerd en aan de stad ter beschikking gesteld, werd telkens bij het bestek gevoegd. Er moest worden gesloopt tot 50 centimeter onder het loopniveau en alle puin diende te worden verwijderd. Na de sloopwerkzaamheden en het opvullen van de ruïnes in het aldus nieuw gevormde archeologische bodemarchief, werd het bovengrondse gedeelte met een plantsoen heraangelegd (afb. 29). Opvallend bij deze aanleg is dat het stedelijke weefsel met de Korte Ridderstraat als hoofdas en de nevenliggende assen van Cataloniëstraat en Goudenleeuwplein behouden bleven. De koorzijde van de Sint-Niklaaskerk, die omwille van het kerkhof, nooit was dichtgebouwd, vormde het monumentale decor voor het plantsoen dat de contouren van het verdwenen huizenblok in beeld bracht. Puur utilitair en geen onderdeel van die stedenbouwkundige visie was de bouw voor een nieuwe sacristie aan het Goudenleeuwplein⁹³, ter vervanging van het gesloopte gebouw aan de zuidzijde van de kerk.

Dergelijke grootschalige stedenbouwkundige ingrepen uit de tweede helft van de 19de eeuw worden vaak onder de term Hausmannisme ondergebracht. Dit verwijst naar baron Eugène Hausmann (1809-1891), die in het Paris van na de Revolutie van 1848 en met de steun van Napoleon III zijn ontwerp voor een nieuwe moderne hoofdstad kon omzetten. De ontwerpen van Hausmann, evenals van zijn tijdgenoten en volgelingen waarmee zowat alle steden van die tijd te maken hadden, beoogden enerzijds het saneren van dicht bebouwde wijken met onhygiënische woontoestanden en anderzijds het realiseren van nieuwe brede communicatie-assen, onder meer beïnvloed door nieuwe vervoermogelijkheden zoals de treinen. Onteigeningswetten en geraffineerde financiële systemen zorgden ervoor dat ontwerpers en gemeenten die ‘saneringontwerpen’ konden realiseren. De oorspronkelijk goed bedoelde sociale intenties werden snel vervangen door massale speculatie met onroerend goed en zeer marktgerichte stedelijke ontwikkelingen. Omstreeks 1890 trad er een zekere verzadiging op en was er nog onvoldoende markt voor de enkele decennia daarvoor groots opgezette plannen. Het Zollikofer-De Vigneproject voor Gent is volledig in die Europese ontwikkeling in te schrijven. De realisatie van het gedeelte Nederschelde correspondeerde

⁹² SAG, G 86; SAG, G 89; SAG, G 4356, Gemeentewerken, lastenkohier nr. 1049, 1906; SAG, G 4357, Gemeentewerken, Lastenkohier nr. 1055, 1906. Met dank aan historicus Daniel Lievois en Annemie De Porre, consulent Stadsarchief Gent.

⁹³ SAG, Reeks P nr. 336, Sacristie Sint-Niklaaskerk, 1907.

Afbeelding 29. Het groene plantsoen, kort na de bovengrondse sloop van het bouwblok tussen Cataloniëstraat en Korte Ridderstraat (Stad Gent, Stadsarchief)

met de euforietijd rond de realisatie. Meer westelijk, vanaf het Sint-Baafsplein, ontbraken de middelen om het grootse opzet verder uit te voeren. Ondertussen was er ook steeds meer kritiek op de realisatie, inclusief de leegstand van de nieuwe gebouwen en het verdwijnen van heel wat historisch, archeologisch en architectonisch patrimonium.

15. Nog meer ontbloting, maar geen groots werk

In 1960 nam het Gentse stadsbestuur een beslissing om het bouwblok tussen de Korte Ridderstraat en Stadhuis, met een ingeschatte bouwoppervlakte van ca. 1880 m², te slopen (afb. 30). Het bestek⁹⁴ voor deze werken vertoont opvallende gelijkenissen met de lastenkohieren die ten tijde van burgemeester Braun waren opgemaakt. De sloop diende zorgvuldig te gebeuren en de afbraakmaterialen moesten worden afgevoerd. Alleen diende dit keer te worden gesloopt tot 1,20 meter onder het loopniveau, ten opzichte van de 0,50 meter in de oudere dossiers. Ook dan werd een lijst opgemaakt van waardevolle bouwelementen die ter

⁹⁴ SAG, Reeks VII, nr. 2176/8.

beschikking dienden te worden gesteld van het stadsbestuur. Daartoe behoorden onder meer de twee zuilen, de kraagstenen en de verbindingsbogen in het huis Goudenleeuwplein 2, Emile Braunplein 8. Dat dit gedeelte niet volgens de opdracht werd uitgevoerd, konden de archeologen kort geleden ter plaatse vaststellen. Bij de recente werken, zeg maar de volledige opruim van het archeologische bodemarchief, ontbraken maatregelen om waardevolle bouwonderdelen te recupereren of een nieuwe relictwaarde te geven in het eigentijdse concept. Zo werden die meesterstukken van laatmiddeleeuws steenhouderswerk aan hun lot overgelaten. Om ze niet te laten vernietigen, werden ze uiteindelijk samen met de mobiele archeologica naar het archeologische depot van De Zwarte Doos afgevoerd. Die lacune in het omgaan met de stenen-rijkdom van het verleden is een ruimer verspreid fenomeen binnen de Noordwest-Europese context. Op voorstellen om deze lacune te kunnen opvangen en concrete beheersmaatregelen in bouwwerkzaamheden te integreren, is het nog wachten, ook in Gent⁹⁵.

Afbeelding 30. Het bouwblok tussen de Korte Ridderstraat en de Poeljemarkt net voor de sloop in de jaren 1960 (Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie)

⁹⁵ Zie hier over: LALEMAN, M.C., *Het stenen patrimonium van Gent: een verhaal van vermogen en onvermogen*, in: *Jaarboek. Abdijmuseum Ten Duinen 1138*, (Novi Monasterii, nr. 9), Koksijde, 2010, pp. 21-36.

Waarom werd het huizenblok tussen Korte Ridderstraat en Stadhuis afgebroken? Deze ingreep kaderde in een geheel van beslissingen die kenmerkend zijn voor hoe men met de historische stad in de jaren 1960 omging. Het Stadhuis werd te klein om de hele administratie van de stad te huisvesten en te centraliseren. De spreiding in talrijke panden in de omgeving werd als een niet tot samenhang bevorderende beslissing ervaren en men droomde ervan de hele stedelijke administratie in één nieuw gebouw samen te brengen, liefst dicht bij het Stadhuis. Tot de mogelijkheden die aanvankelijk kans maakten, behoorden de plek van het vermelde bouwblok, evenals de plaats waar een hotel werd gerealiseerd, tussen Donkersteeg en Hoogpoort. Het duurde nog tot de jaren 1980 vooraleer het AC of Administratief Centrum van de Stad Gent aan de Zuid werd gerealiseerd. Maar ook dit was al bij de opening te klein om alle diensten te kunnen huisvesten en laten functioneren. Er bleven verschillende stedelijke diensten over de stad verspreid. In 2010 opende een tweede groepering van diensten in het AC Portus aan de Keizer Karelstraat.

De plannen in 1960 om ten zuiden van het Stadhuis een nieuw administratief centrum op te richten, waren nog te weinig concreet zodat alleen de eerste fase, met name de sloop tot net onder het looppniveau werd gerealiseerd. De ruimte bleef er ongeorganiseerd liggen en was voornamelijk in gebruik als parkeerplaats, tot aan de recente vernieuwing in het kader van de KoBraprojecten. Hedentendage wordt de sloop van het vermelde bouwblok vaak omschreven als een late uitvoering van het Zollikofer-de Vigneproject en wordt die ingreep binnen die context geplaatst. Historisch gezien werd er evenwel geen enkel argument gevonden om dit standpunt te bevestigen. Zollikofer-De Vigne ontstond uit de visie om een moderne verbinding te maken tussen Zuidstation en Kleine Korenmarkt en beoogde nieuwe commerciële activiteiten langs die assen. Het bouwblok tussen Korte Ridderstraat en Stadhuis maakte daar geen deel van uit en de gerealiseerde sloop werd vanuit een totaal ander perspectief besloten, in feite vooral een ad hoc-beslissing op korte termijn buiten een ruimer stedenbouwkundig concept rond de plek zelf. Terecht anderzijds analyseert men de ontwikkeling uit de jaren 1960 als een ‘scheef gelopen situatie’ die om een vernieuwde aanpak van het Emile Braunplein schreeuwde⁹⁶.

De rooilijnaanpassing die de archeologen aan de westkant van de (voormalige) Botermarkt vaststelden, heeft eveneens te maken met een oudere ingreep die in 1869 om puur (verkeer)technische redenen en niet vanuit een stedenbouwkun-

⁹⁶ BAILLIEUL, B., e.a., *INKIJK. Tien jaar Dienst Monumentenzorg en Architectuur in Hotel d'Hane Steenhuysse*, Gent, 2009, p. 147.

dige visie werd gerealiseerd⁹⁷. De smalle doorgang aan het Belfort, archeologisch vastgesteld op 2,70 meter, werd als bijzonderlijk hinderlijk ervaren en dus moest daarvoor een oplossing komen. Even overwoog men de sloop van het Belfort, maar uiteindelijk werden het huis De Vier Emmers op de hoek van de Korte Ridderstraat en de Botermarkt en enkele nevenliggende panden aangekocht om de straatbreedte op 12 meter te brengen. De gevels die na deze ingreep op de aangepaste rooilijnen werden opgetrokken, zijn bekend door fotografische archiefdocumenten.

16. Nabeschouwingen

De eerste uitwerking van de resultaten van het archeologische onderzoek op het Emile Braunplein en in zijn onmiddellijke omgeving leidde tot vernieuwende inzichten over de betekenis van dit stadsgebied en zijn identiteit in de Gentse stadsontwikkeling.

Een eerste te vermelden punt is alvast de betekenis van de kleine pleinen, verbrede kruispunten of bredere ‘middeleeuwse’ wegen, vormen van *urban space* die tot nog toe te weinig in de stadsvorming werden belicht. Ze zijn niet te identificeren als stedelijke ruimte met een strikt economische betekenis. Volgens sommige historische inzichten zijn alle open ruimten in de middeleeuwse stad vanuit een economisch perspectief te benaderen. Maar dit blijkt zeker niet overeen te stemmen met de realiteit van de middeleeuwse stad. De ‘kleine pleinen’ vallen evenmin onder de noemer van openbare ruimte met een politiek karakter zoals terecht de 14de-eeuwse *Plaetse* de status van de stad na de vernieuwingen van 1301 uitstraling wilde geven. Maar er is meer. De kleine pleinen behoren tot een oudere (stads)ontwikkeling en kregen vorm vóór de 13de-eeuw in een samenspel tussen openbare circulatie-assen en private domeinen. Hoewel dit onderwerp in Vlaamse steden zo goed als niet bestudeerd is, zeker niet voor de periodes ouder dan de 14de eeuw, denken we niet dat Gent een uitzondering vormde op andere middeleeuwse steden. Het frequente voorkomen, waarvan slechts een minderheid later tot een georganiseerd stadsplein vervolg kende, is wellicht alleen een gevolg van de grootte van de stad.

Een tweede belangrijke vaststelling in de ontleding van de Emile Braungeschiedenis heeft ongetwijfeld te maken met de visie die deze plek in de loop van de tijden vorm heeft gegeven: de Korte Ridderstraat als ruggengraat voor de typische stedelijke bebouwing, het ontstaan van de *Plaetse* als centrum van de grootstad

⁹⁷ STEELS, M., *Gent in 1869*, in: *Ghendtsche Tydinghen*, Gent, 1980, jg. 9 nr. 2, p. 90.

Gent, het stedelijke bouwkundige manifest uit de late 15de eeuw, de inplanting van het 17de-eeuwse schepenhuis van gedele binnen een nieuwe stedenbouwkundige aanleg, de ingrepen van de burgemeesters Van Crombrugghe en Braun. Kortom elk van deze ontwikkelingen getuigt van een visie en kan moeilijk worden afgedaan als een adhoc-oplossing voor utilitaire problemen. Uitzonderingen op die stelling zijn het vervolg op het Zollikofer-De Vigneplan, de doorbraak van de Borluutstraat (Belfortstraat) en de sloop van het bouwblok tussen Korte Ridderstraat en Poeljemarkt in de jaren 1960. Telkens ging het in die laatste gevallen om grootschalige ingrepen die komaf wilden maken met het verleden, zij het dat de sporen van dit verleden als archeologisch bodemarchief bewaard bleven. Deze keuze kaderde niet binnen een historisch bewustzijn, doch eerder binnen een pragmatisch en economisch perspectief. Indien men stelt dat het Emile Braunplein ontstaan is door kaalslag, dan geldt dit in strikte zin alleen voor het bouwblok dat in de jaren 1960 verdween. Indien men ervan uitgaat dat door die kaalslag alleen achterzijden van gebouwen zichtbaar werden, dan geldt dit zeker niet voor grote monumenten als de Sint-Niklaaskerk, het Belfort en de luxueuze renaissancegevels van het Stadhuis. Door de kaalslag van de jaren 1960 verdween de eigenheid van de stedelijke ruimte – althans bovengronds – en werden er vooral wanverhoudingen gecreeërd tussen de grote ruimte en de schaal van de omliggende huizen.

Een derde belangrijke vaststelling is dat de vernieuwing door de KoBraprojecten een totaal nieuwe visie vertegenwoordigt en breekt met alle historische *roots* van Gent en de identiteitsopbouw van de stad sinds de 10de eeuw. Voor het eerst verdwijnt – weliswaar na archeologisch vooronderzoek – de hele materiële geschiedenis die tot dan in het bodemarchief was opgeslagen en in dat opzicht is de realisatie van het project duidelijk veel ingrijpender dan wat er ooit tot nog toe in het verleden gebeurde. Voor het eerst verdwijnt ook het tracé van de Korte Ridderstraat, het tracé dat sinds de 10de eeuw of nog heel wat vroeger een bepalende communicatie-as was tussen Leie en Schelde en lange tijd ook een internationale betekenis had in de Noordwest-Europese economie – als onderdeel van de landweg Brugge-Köln – waarvan Gent deelgenoot was. Het stadspark tussen Sint-Niklaaskerk en Belfort is een nieuw gegeven en bij het ontwerp wordt er verwezen naar de *green*, als een kenmerk voor begraafplaatsen rond kerken zoals die uit Engelse en Scandinavische voorbeelden bekend is. Het kerkhof rond de Sint-Niklaaskerk nam slechts een beperkte strook in van de moderne Emile Braunruimte⁹⁸ en strekte zich

⁹⁸ Zie ook: DEVRIESE, L., *De berm op en de put in? Hoe klein was het Gentse Sint-Niklaaskerkhof in de jaren 1600-1800*, in: *G.O.V.-Heraut*, Gent, 2009, jg. 44 nr. 2, pp. 3-14. Op basis van het archeologisch onderzoek kan men stellen dat het kerkhof ook voor 1600 aan de oostzijde nauwelijks meer oostelijk liep.

aan alle zijden rond de kerk uit, maar vooral ten westen aan de kant van de Korenmarkt. Zoals alle rond een stadskerk gelegen ommuurde – of omwalde – begraafplaatsen was dit niet echt een groene of beboomde ruimte. Het was wel een plaats waar veel meer gebeurde dan een rustige, spirituele plek waar overledenen een laatste rustplaats kregen. Kerkhoven als dit van de Sint-Niklaaskerk waren een deel van de stedelijke ruimte en werden door de burens – burgers en handelaars – druk gebruikt voor allerlei activiteiten. En tenslotte is er ook de nieuwe stadshal die evenmin aanknoopt bij de historische *roots* van de plek. Stadshallen kwamen in steden voornamelijk voor bij marktpleinen of pleinen met een gekoppelde politieke/economische betekenis. Een kenmerkend voorbeeld in Gent is de Vleeshal of het Groot Vleeshuis aan de Groentenmarkt, (vroegere Vismarkt). Deze hal uit het begin van de 15de eeuw volgde een ouder en kleiner gebouw op, dat eveneens tussen de markt en de Leie was opgetrokken. Grote, veelal open markthallen zijn binnen de Europese context vooral bekend voor voornamelijk mononucleaire laatmiddeleeuwse steden met een belangrijke economische betekenis. Opgegraven voorbeelden uit de late middeleeuwen zijn inmiddels bekend voor onder meer Ninove⁹⁹ en Deinze¹⁰⁰. Maar één van de meest kenmerkende voorbeelden, waar vaak naar teruggegrepen wordt, is Kraków in Polen. In Gent bestond een dergelijke hal niet, en zeker niet in de Emile Braunruimte. Aan de andere zijde van de *Plaetse* bevindt zich weliswaar de 15de-eeuwse Lakenhal waarvan de noordelijke helft pas in de 19de eeuw tot stand kwam. De Lakenhal was de opvolger van de veel kleinere Wolhal die eveneens aan die zijde van de *Plaetse* moet worden gesitueerd en bij de creatie van het officiële representatieve plein in de 14de eeuw werd meegenomen. Met de bouw van de 21ste-eeuwse grote hal wordt de klemtoon van de stedelijke identiteit verschoven van de *Plaetse* naar het Emile Braunplein en wordt een nieuwe *urban space* gecreeërd die ook een totaal andere functie heeft dan de stedelijke open ruimten die in deze bijdrage aan de orde waren. Of die nieuwe *urban space*, gericht op verblijf en ontspanning, de identiteit van Gent als stad in de 21ste eeuw meer zal bepalen dan de historische *roots*, zal de toekomst moeten uitwijzen.

⁹⁹ SOLVA, *Graanmarkt Ninove*, (*Archeologie Brochure*, nr. 1), Aalst, 2009.

¹⁰⁰ VAN DOORNE, G., *Besluit over de opgraving van de stadshalle*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het land aan Leie en Schelde*, Deinze, 1977, nr. XLIV, pp. 149-151. In het voorjaar 2011 wordt nieuw archeologisch onderzoek op de markt in Deinze voorzien.